

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας
σε συνεργασία με το
Μουσείο Αλή Πασά και Επαναστατικής Περιόδου

Η Άρτα το 1821

Έμποροι, τεχνίτες,
εταιριστές, επαναστάτες

Οδηγός Περιοδικής Έκθεσης

Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος

2021

Κάστρο Άρτας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΤΑΣ

Η Άρτα το 1821

Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες

ΑΡΤΑ 2021

©Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας
Αράχθου 1, 47 100 Άρτα

©Ministry of Culture and Sports
Ephorate of Antiquities of Arta
Arachthou 1, 47 100 Arta

Tel: 26810 24636
efaart@culture.gr, efaart.gr

ISBN: 978-960-386-508-7

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΤΑΣ

Η Άρτα το 1821

Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΒΑΡΒΑΡΑ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Πρόλογος της Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού

Φέτος γιορτάζουμε την επέτειο των 200 ετών από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, που οδήγησε στην αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού και στη δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Ενός κράτους για το οποίο -παρά τις όποιες αδυναμίες του- ο ελληνικός λαός μπορεί να υπερηφανεύεται ότι, στο διάστημα αυτών των δύο αιώνων, έχει κατορθώσει να συγκαταλέγεται δικαίως ανάμεσα στα πλέον δημοκρατικά και σύγχρονα του κόσμου, ικανό να αντιμετωπίζει και να αντεπεξέρχεται σε κάθε είδους ιστορικές προκλήσεις. Ο αγώνας για ανεξαρτησία υπήρξε εξαιρετικά επίπονος, για μεγάλα τμήματα του Ελληνισμού υπήρξε ιδιαίτερα μακροχρόνιος, καθώς ευρείες περιοχές με κυρίαρχους ελληνικούς πληθυσμούς και ακμάζουσες κοινότητες, όπως η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία, δεν πέτυχαν την πολυπόθητη ένταξη στον ελεύθερο εθνικό κορμό, παρά μόνο πολλές δεκαετίες αργότερα.

Η Άρτα με την ευρύτερη περιοχή της αποτελεί μια ιδιαίτερη τέτοια περίπτωση. Αξιοποιώντας τη γεωγραφική της θέση και τις ιστορικές συγκυρίες, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας εξελίχθηκε σε σημαντικό περιφερειακό παραγωγικό, μεταποιητικό και διαμετακομιστικό κέντρο με στρατηγική σημασία, έδρα εμπορών και τεχνιτών, πεδίο δράσης αρματολών και κλεφτών, σταθμός ευρωπαίων περιηγητών. Κατά την περίοδο της Επανάστασης συνδέθηκε με εμβληματικές προσωπικότητες και κομβικά ιστορικά γεγονότα. Με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, τον Νικόλαο Σκουφά, συνιδρυτή της Φιλικής Εταιρείας, τον Μάρκο Μπότσαρη και τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, τον Ιωάννη Μακρυγιάννη και άλλους οπλαρχηγούς. Υπήρξε πεδίο δράσης και προετοιμασίας μυημένων Φιλικών, θέατρο ηρωικών, αλλά άτυχων μαχών, τόπος θυσίας ένθερμων Φιλελλήνων. Έδωσε πολλά στον Αγώνα, αλλά δεν ευτύχησε να γευτεί νωρίς την ελευθερία.

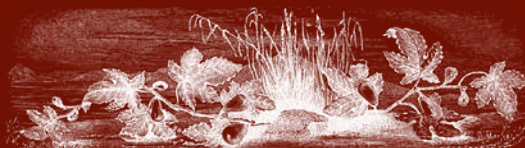
Η έκθεση με τίτλο «Η Άρτα το 1821. Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες», που διοργανώθηκε στο χώρο του πρόσφατα αναστηλωμένου Κάστρου της πόλης από την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με τον Δήμο Αρταίων και υπό την αιγίδα της Περι-

φέρειας Ηπείρου, εντάσσεται στο πλέγμα των επετειακών εκδηλώσεων και έχει ως στόχο να φωτίσει το ιστορικό παρελθόν της Άρτας κατά την περίοδο πριν και μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης. Μέσα από πολυάριθμα σπάνια εκθέματα και πλούσιο συνοδευτικό εποπτικό υλικό, αναδεικνύει με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και διδακτικό τρόπο τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της πόλης, το κοινωνικοπολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής και το ρόλο σημαντικών προσωπικοτήτων στο ρου των γεγονότων που καθόρισαν την τύχη και την εξέλιξη της πόλης και της περιοχής.

Για τη σημαντική πρωτοβουλία, καθώς και για το απαιτητικό έργο του σχεδιασμού και της υλοποίησης αυτής της έκθεσης και της έκδοσης του συνοδευτικού καταλόγου, θα ήθελα να εκφράσω από καρδιάς θερμές ευχαριστίες και συγχαρητήρια προς όλους τους συντελεστές, το προσωπικό και την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας Δρ Βαρβάρα Παπαδοπούλου. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε όσους συνέδραμαν καθοριστικά παραχωρώντας τεκμηριωτικό υλικό και πολύτιμα αντικείμενα από τις συλλογές τους, το Μουσείο Αλή Πασά και Επαναστατικής Περιόδου και το διακεκριμένο συλλέκτη κ. Φώτη Ραπακούση.

Λίνα Μενδώνη

Υπουργός Πολιτισμού
και Αθλητισμού

Χαιρετισμός Αντιπεριφερειάρχη Άρτας

Η συμπλήρωση 200 χρόνων από την Εθνική Παλιγγενεσία, είναι μια μεγάλη ευκαιρία ώστε ν' αναδειχθεί ο ρόλος των Αρτινών στην Επανάσταση του '21.

Η Άρτα του πρωτεργάτη της Φιλικής Εταιρείας Νικολάου Σκουφά, του Αρχιστράτηγου του Αγώνα Γεωργίου Καραϊσκάκη, του οπλαρχηγού Ιωάννη Μακρυγιάννη που άφησε ως παρακαταθήκη τα περίφημα Απομνημονεύματά του, των ηρωικών Φιλελλήνων που έδωσαν τη ζωή τους στη Μάχη του Πέτα και η Άρτα του εμπορίου με τα προξενεία των Μεγάλων Δυνάμεων που ώθησαν τους Αρτινούς εμπόρους να φτάσουν στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης, έχει τη δική της συνεισφορά στην πορεία της χώρας από την ανεξαρτησία της ως σήμερα αλλά και πριν, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας.

Η Έκθεση μας δίνει την ευκαιρία να «ζήσουμε» την εποχή όπου οι Αρτινοί έμποροι ίδρυναν εμπορικούς οίκους σε λιμάνια της μεσογειακής Ευρώπης όπου εμπορεύονταν τα περίφημα καπνά της και τα δέρματα των φημισμένων βυρσοδεψείων της. Να αισθανθούμε την ατμόσφαιρα παραμονές της επανάστασης αλλά και τον αγώνα των Αρτινών για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Να μάθουμε για την Άρτα των Ευρωπαίων περιηγητών που φιλοτέχνησαν πλήθος χαρακτηριστικών με χαρακτηριστικές εικόνες της εποχής.

Οι Αρτινοί Ήρωες της Επανάστασης, οι μεγάλες μάχες που έγιναν στην περιοχή μας αλλά και οι μεγάλες θυσίες, όπως το άγνωστο «Ζάλογγο», ο Σέλτσος, ζωντανεύουν στην έκθεση και μας μεταφέρουν το πνεύμα του Αγώνα για την Ελευθερία.

Η Έκθεση είναι φόρος τιμής στους Αγωνιστές της Επανάστασης αλλά και μια ευκαιρία για να αναστοχαστούμε τι επεδίωξε η Επανάσταση αυτή, τι πέτυχε, τι άφησε ως παρακαταθήκη, πού βρισκόμαστε 200 χρόνια μετά, πού θέλουμε να πάμε αλλά και πώς θα φθάσουμε εκεί. Οι ευθύνες μας δεν αφορούν μόνο τη διατήρηση της Ιστορικής μας Μνήμης αλλά θα πρέπει ν' αντλήσουμε διδάγματα ώστε στην Άρτα και στη χώρα μας γενικότερα ν' απελευθερωθούν οι δημιουργικές δυνατότητες του λαού, βάζοντας τις βάσεις για ένα δημιουργικότερο μέλλον για τα παιδιά μας.

Ο Αντιπεριφερειάρχης Άρτας

Βασίλης Ψαθάς

Χαιρετισμός Δημάρχου Αρταίων

Διακόσια χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και η Άρτα τιμά τους ένδοξους αγώνες των Ελλήνων, με εκδηλώσεις που ξεχωρίζουν για την ποιότητά τους. Πρόκειται για εκδηλώσεις, που αναδεικνύουν το παρελθόν, την παράδοση, ενώ ταυτόχρονα εμβαθύνουν στα ιστορικά γεγονότα και στους ανθρώπους που συνέδεσαν τη δημόσια παρουσία τους με τις θυσίες και τους αγώνες των Ελλήνων.

Στις εκδηλώσεις για την ανάδειξη της ιστορικότητας των γεγονότων, η Έκθεση της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας, υπό τον τίτλο «Η Άρτα το 1821. Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες», αξίζει ειδική μνεία για την άρτια και ολοκληρωμένη προσέγγιση του κοινωνικού ιστού της εποχής και την ανάδειξη των ιδιαίτερων φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών των προγόνων μας.

Αναμφίβολα, ο Δήμος Αρταίων δεν θα μπορούσε παρά να συνδράμει στην παραπάνω Έκθεση. Είναι πεποίθηση της Δημοτικής μας Αρχής, πως δράσεις σαν αυτές προσφέρουν σημαντικά όχι μόνο στη γνώση του παρελθόντος, αλλά σ' ένα καλύτερο βηματισμό προς το μέλλον. Με την αυτοπεποίθηση, αλλά και την επίγνωση για τη διαδρομή που διανύσαμε χθες και τις δυνατότητες που κρύβει το αύριο.

Εύχομαι οι «περιπατητές» της να αναγνωρίσουν σ' αυτήν, τα ίδια γνωρίσματα.

Χρήστος Τσιρογιάννης

Δήμαρχος Αρταίων
Μέλος Δ.Σ ΚΕΔΕ

Η Άρτα το 1821 Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες

Η επέτειος των 200 χρόνων από την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης είναι ένα συμβολικό ορόσημο για την ιστορική πορεία του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους. Η παρακαταθήκη του Αγώνα του 1821, πλήρης διδαγμάτων ηρωισμού και αυταπάρνησης, παθών και σφαλμάτων, συντηρεί και ανανεώνει τα μηνύματα για την ελευθερία και τα δικαιώματα του ανθρώπου. Μολονότι η Άρτα δεν βρέθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο επίκεντρο του Αγώνα, είχε και αυτή τη συμβολή της στην εξέλιξη των γεγονότων, μέσω των δικών της ανθρώπων, που εργάστηκαν, αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν για την ελευθερία.

Ανάμεσα σε αυτούς ξεχωρίζουν οι μορφές του Νικολάου Σκουφά, του πρωτεργάτη της Φιλικής Εταιρείας, του Γεωργίου Καραϊσκάκη, κορυφαίου στρατηγού του Αγώνα, και του Ιωάννη Μακρυγιάννη, στρατιωτικού ηγέτη, πολιτικού και ιστοριογράφου, που ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του από την Άρτα και διατήρησε με αυτή στενούς δεσμούς.

Η γέφυρα της Άρτας, Λιθογραφία, G. D. Beresford

Η έκθεση διοργανώνεται υπό την αιγίδα της Περιφέρειας Ηπείρου και σε συνεργασία με τον Δήμο Αρταίων. Πολύτιμη είναι η συνδρομή του Μουσείου Αλή Πασά και Επαναστατικής Περιόδου και ιδίως του διακεκριμένου συλλέκτη κ. Φώτη Ραπακούση, που ένθερμα διέθεσε στην Υπηρεσία μας μέρος της πολύτιμης συλλογής του, προκειμένου να εμπλουτιστεί το περιεχόμενο και το αφήγημα της έκθεσής μας.

Η έκθεση περιλαμβάνει πλούσιο εποπτικό υλικό που αναπτύσσεται σε θεματικές ενότητες. Σε αυτές αναδεικνύονται πολλά στοιχεία σε μια προσπάθεια να φωτιστεί το παρελθόν της πόλης και της περιοχής κατά την προεπαναστατική περίοδο αλλά και να παρουσιαστούν τα σημαντικά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα.

Αρχικά, παρουσιάζονται σε αδρές γραμμές οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή την περίοδο πριν την κήρυξη της Επανάστασης. Είναι μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από την πολυσχιδή φυσιογνωμία του Αλή πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος με τη φιλόδοξη αλλά και τυραννική πολιτεία του, συνέβαλε στη διαμόρφωση του πλαισίου μέσα στο οποίο εκδηλώθηκε η Επανάσταση στην Ήπειρο. Εδώ δεσπόζει κατά κύριο λόγο η πόλη της Άρτας, σημαντικό παραγωγικό, μεταποιητικό και διαμετακομιστικό κέντρο, χάρη στη σύνδεσή της με τις θαλάσσιες εμπορικές οδούς, τους χερσαίους δρόμους και τα λιμάνια της. Στην ορεινή ενδοχώρα απλώνονται οι απομακρυσμένοι οικισμοί που συγκροτούσαν αρματολίκια, στο πλαίσιο του διοικητικού μηχανισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αποτελούσαν το μήλον της έριδος μεταξύ των φιλόδοξων οπλαρχηγών. Την ίδια ώρα η Φιλική Εταιρεία του Αρτινού Νικολάου Σκουφά, απλώνει το δίκτυό της στην περιοχή και πυκνώνει τις τάξεις των μνημένων και μελλοντικών αγωνιστών.

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα που έλαβε χώρα στην περιοχή κατά την Επανάσταση είναι αναμφίβολα η μάχη της Άρτας, τον Νοέμβριο του 1821. Παρά το γεγονός πως η επιχείρηση αυτή δεν ευοδώθηκε, παραμένει ένα κομβικό σημείο του Αγώνα, καθώς στην Άρτα προσέτρεξαν και πολέμησαν ορισμένοι από τους μεγαλύτερους στρατιωτικούς ηγέτες της Επανάστασης, με κύριους τον Μάρκο Μπότσαρη και τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, που ενίσχυσαν την προσπάθεια των εντόπιων οπλαρχηγών, όπως ο Γώγος Μπακόλας και ο Ιωάννης Μακρυγιάννης. Χρονολογικά η έκθεση κλείνει με την ατυχή μάχη του Πέτα και τη θυσία των Φιλελλήνων, που αποτέλεσε την τελευταία απόπειρα των Ελλήνων να συντηρήσουν την Επανάσταση στην περιοχή.

Η έκθεση εμπλουτίζεται με επιλεγμένα αντικείμενα της περιόδου, όπως όπλα και αντικείμενα της καθημερινότητας, αλλά και πρωτότυπα καλλιτεχνήματα που αντανακλούν το πνεύμα και τις συνήθειες της εποχής.

Η έκθεση «Η Άρτα το 1821. Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες», είναι ένας ελάχιστος φόρος τιμής στους ανθρώπους που αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν, και επίσης μια εξαιρετική περίπτωση για να εγκαινιαστεί ο αναστηλωμένος χώρος στην ακρόπολη του Κάστρου, που ανακαινίζεται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας. Οι εργασίες εκτελούνται στο πλαίσιο του έργου HERMES, που είναι ενταγμένο στο Διασυνοριακό Πρόγραμμα Interreg Ελλάδα-Ιταλία.

Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου

Δρ Αρχαιολόγος

Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας

Arta in 1821 *Merchants, craftsmen, conspirators, revolutionaries*

The 200th anniversary of the Greek Revolution is a symbolic milestone for the historical course of the modern Greek State. The legacy of the Greek War of Independence with its many lessons of heroism and self-denial, of passions and mistakes, maintains and renews the messages for freedom and human rights. Although Arta was not at the centre of the Revolution for a long time, it contributed to the development of events, through the actions of its own people, who worked, fought and sacrificed themselves for the great cause.

Among them is Nikolaos Skoufas, the founder of the *Filiki Eteria* (a secret society that worked for the preparation of the Revolution), Georgios Karaiskakis, one of the top generals of the Revolution and Ioannis Makrygiannis, a military leader, politician and historian, who began his career in Arta and kept close ties with it.

The exhibition is organized under the auspices of the Region of Epirus and in collaboration with the Municipality of Arta. The contribution of the Museum Ali Pasha and Revolutionary Period, which is located in the island of the Ioannina lake, is valuable, especially that of the distinguished collector Mr. Fotis Rapakousis, who enthusiastically offered part of his valuable collection, in order to enrich the content and the narrative of the exhibition, which includes extent visual material that develops in thematic sections. Many elements are highlighted through this material in an effort to illuminate the city's and the region's past during the pre-revolutionary period. Furthermore, the important events that unfolded during the Revolution are presented.

Η γέφυρα της Άρτας Χαρακτικό, L. Fauvel

At first, the socio-political conditions that prevailed in the region in the period before the proclamation of the Revolution are presented in broad terms. It is a period characterized by the diverse personality of Ali Pasha of Ioannina, who with his ambitious and tyrannical state, contributed to the formation of the context in which the Revolution in Epirus took place.

The exhibition includes the following topics:

- a. *Narda*. Before the Revolution
- b. The Castle of Arta in the early 19th c.
- c. Testimonies about the Castle of Arta during the late Ottoman period
- d. Arta through the descriptions of foreign travellers
- e. The ports of Arta
- f. The road from the port of Salaora to Arta
- g. Nikolaos Skoufas and the Filiki Eteria
- h. Authentic proclamation of the Revolution by Alexandros Ypsilantis
- i. Ioannis Makrygiannis in Arta
- j. The battle of Arta
- k. The battle at Marati
- l. The city's "fortresses"
- m. *Kleftes* and *Armatoloi* at Tzoumerka and the Radovizi region
- n. The *kapakia* practice
- o. Georgios Karaiskakis
- p. Eminent chieftains
- q. The sacrifice of the Souliotes at the Seltsos Monastery
- r. The Philhellenes in the battle of Peta
- s. Revolution and Orientalism
- t. Porcelain vessels with philhellenic illustration
- u. French board game with figures of the Revolution

An equally important section of the exhibition is the display of selected objects, loans from the aforementioned Museum. Among them there can be found unique tokens, such as the document of the Revolution's official proclamation, impressive weapons ornate according to the local styles and also original artifacts and everyday objects that reflect the spirit and customs of the period.

The exhibition "*Arta in 1821. Merchants, craftsmen, conspirators, revolutionaries*" is a small tribute to the people who fought and sacrificed themselves, and also an excellent occasion to inaugurate a restored space on the citadel of the Castle, which is being renovated by the Ephorate of Antiquities of Arta. The works are carried out within the HERMES project, which is part of the Interreg Greece-Italy Cross-Border Programme.

Varvara N. Papadopoulou

Dr Archaeologist

Director of the Ephorate of Antiquities of Arta

Narda. Πριν την Επανάσταση του 1821

Ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η Άρτα ή *Narda* των Οθωμανών, αποτελεί καζά (γεωγραφική περιοχή υπό τη νομική και διοικητική δικαιοδοσία ενός δικαστή, του καδή) και υπάγεται στο σαντζάκι (πρωτοβάθμια διοικητική περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό την εξουσία ενός μπεηλέρμπεη) των Ιωαννίνων. Ο διοικητής του καζά, ο σούμπασης ή βοεβόδας, είχε υπό την επίβλεψή του το βοεβοδαλίκι της Άρτας, ενώ από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η πόλη πέρασε στον έλεγχο του Αλή πασά.

Κατά την περίοδο αυτή, το βοεβοδαλίκι της Άρτας εκτεινόταν γεωγραφικά από τις παρυφές του Μακρυνόρους στην Ακαρνανία μέχρι το λιμάνι της Ρηνιάσας (σημερινά Ριζά) και τα ερείπια της Νικόπολης στην Πρέβεζα. Στα βόρεια υπήρχε ο καζάς των Ιωαννίνων, στα νότια ο Αμβρακικός κόλπος και η Ακαρνανία και στα ανατολικά το σαντζάκι των Τρικάλων. Σύμφωνα με τον Fr. Rouqueville, ο καζάς της Άρτας περιελάμβανε τέσσερις διοικητικές υποδιαιρέσεις: τα Τζουμέρκα, το Ραδοβίζι ή Θεοδούρια, το Χάζι ή Κάμπο και τους Ρωγούς, ενώ ο W. M. Leake αναφέρει οκτώ: τον Κάμπο ή Πεδιάδα, το Λούρο, τη Λάμαρη, τη Λάκκα, τον Καρβασαρά, τη Βρύση, το Ραδοβίζι και τα Τζουμέρκα ή Τζουμέρνικο.

Ήδη από το 1702 λειτούργησε στην πόλη το πρώτο προξενείο, εκείνο των Γάλλων, με τους Βενετούς να ακολουθούν στα 1717. Οι πρόξενοι, προωθώντας τα συμφέροντα των χωρών και των υπηκόων τους, έδωσαν

με τη δράση τους νέα ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα της περιοχής. Οι Αρτινοί φαίνεται πως επωφελήθηκαν από την ύπαρξη των προξενείων, καθώς στο εξής εντοπίζονται ηπειρωτικοί εμπορικοί οίκοι σε πολλά λιμάνια της Αδριατικής και τη Μάλτα.

Η Άρτα, ιδιαίτερα την περίοδο των πολέμων του Αλή πασά με τους Σουλιώτες (1789-1803), λειτούργησε και ως ανεφοδιαστικό κέντρο των τουρκικών δυνάμεων. Παράλληλα την ίδια εποχή, ο ρόλος της ενισχύθηκε σημαντικά και από την ποιμαντική και πολιτική δράση του τότε μητροπολίτη Ιγνατίου (κατά κόσμον Ιωάννης Μπάμπαλος ή Κακουγδός). Οι καίριες παρεμβάσεις του Ιγνατίου στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά και οι στενές σχέσεις που είχε αναπτύξει μαζί του, φαίνεται πως ευνόησαν πολύπλευρα την ευρύτερη περιοχή με την παροχή εμπορικών προνομίων και διευκολύνσεων στο εντόπιο ελληνικό στοιχείο.

Ο πληθυσμός της Άρτας αποτελείτο κυρίως από Έλληνες και ακολουθούσαν οι Εβραίοι και οι Οθωμανοί. Οι L. F. S. Fauvel και J. Foucherot, που επισκέφθηκαν την Άρτα στα 1780, αναφέρουν ότι υπήρχαν «200 Τούρκοι, αρκετοί Εβραίοι και 9-10.000 Έλληνες». Ο W. M. Leake περνώντας από την πόλη το 19^ο αιώνα αναφέρει ότι υπήρχαν «5.000 Έλληνες, 500 Τούρκοι και 500 Εβραίοι», ωστόσο με νεότερους υπολογισμούς φαίνεται πως τουλάχιστον κατά τα έτη 1810-1821 ο πληθυσμός της ήταν περίπου 7.000 Έλληνες, 800 Τούρκοι και 1.000 Εβραίοι. Οι Έλληνες ασχολούνταν με το εμπόριο, τη βιοτεχνία, την υλοτομία, τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Σε λιμναίες περιοχές, όπως η Πέτρα και η Στρογγυλή, εκτρέφονταν νεροβούβαλοι και χοίροι, ενώ σε παραθαλάσσιες ανθούσε το εμπόριο του αυγοτάραχου.

Η Άρτα φημίζονταν -εκτός από τα εκλεκτά καπνά της- και για την υψηλή τεχνική κατάρτιση των βυρσοδεψών της και μάλιστα τα βυρσοδεψεία της πόλης ήταν συγκεντρωμένα στην ομώνυμη συνοικία «Ταμπακιά-

δες», που εκτεινόταν μεταξύ του Κάστρου και της Μητρόπολης. Ο περιηγητής Ch. Wordsworth μάς πληροφορεί για την ύπαρξη μόνιμης κεντρικής αγοράς στην περιοχή, το «Ρωμιοπάζαρο» (σημερινή οδός Σκουφά), όπου υπολογίζεται ότι υπήρχαν εκατοντάδες καταστήματα. Παράλληλα, λειτουργούσε στην πόλη και εβδομαδιαία αγορά καθώς και το φημισμένο, ετήσιο «Μουχούστι», εμπορικός θεσμός που επιβιώνει έως σήμερα.

Ιδιαίτερα πλούσια υπήρξε και η πνευματική δραστηριότητα των Ελλήνων της Άρτας, χάρη και στα προνόμια που εξασφαλίστηκαν κατά την παράδοση της πόλης στους Οθωμανούς. Οι βυζαντινές εκκλησίες συνέχισαν να λειτουργούνται και δεν μετατράπηκαν σε τζαμιά. Επιπλέον, πολλοί ναοί οικοδομήθηκαν και τοιχογραφήθηκαν κατά την οθωμανική περίοδο, μια έμμεση μαρτυρία για την ευμάρεια και τη σχετική ελευθερία των Χριστιανών. Στον τομέα της εκπαίδευσης ξεχωρίζει η Σχολή Μανωλάκη ή Ελληνική, που ιδρύθηκε γύρω στα 1660 και στην οποία δίδαξαν πολλοί ονομαστοί δάσκαλοι.

Οι Εβραίοι, εγκατεστημένοι στην Άρτα ήδη από τον 12^ο αιώνα, ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με το λιανεμπόριο και τη βιοτεχνία. Συνέβαλαν στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της πόλης με διάφορα ιδρύματα. Για τις λατρευτικές τους ανάγκες διέθεταν δύο συναγωγές, την Γκρέκα, από τον 13^ο αιώνα και από τον 15^ο αιώνα την Απουλιανή ή Πουλιέζα, λείψανα της οποίας εντοπίζονται στη σημερινή οδό Φιλελλήνων.

Τέλος, φαίνεται πως οι Οθωμανοί είχαν ρόλο περισσότερο εποπτικό-ρυθμιστικό στην οικονομική δραστηριότητα της Άρτας. Επάνδρωναν τις τοπικές διοικητικές, δικαστικές και στρατιωτικές αρχές και ήταν υπεύθυνοι για την ασφάλεια και την τάξη. Ανήγειραν, επίσης, στην περιοχή κατά καιρούς επτά τεμένη και πολλά άλλα δημόσια οικοδομήματα. Από αυτά σώζονται ο πύργος του ρολογιού στο Κάστρο, το Φεϋζούλ τζαμί κοντά στην Αγία Θεοδώρα και στην περιοχή Μαράτι, απέναντι από την Άρτα, το τζαμί του Φαϊκ πασά, γνωστό ως Ιμαρέτ.

Το Κάστρο της Άρτας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα

Η Άρτα και η περιοχή της περιήλθαν στην εξουσία του Αλή πασά στα 1796, μέσω μιας διαβλητής διαδικασίας, χαρακτηριστικής της πολιτείας του Αλβανού τοπάρχη και είναι λογικό να υποτεθεί πως το ίδιο ίσχυσε και για το κάστρο. Επιπλέον, συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά επιτρέπουν τη συσχέτιση του μερικού εκσυγχρονισμού του κάστρου που συντελέστηκε αυτή την περίοδο από τον πασά των Ιωαννίνων.

Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η μορφή του κάστρου δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά από τον μεσαίωνα, καθώς η περιοχή δεν είχε υπάρξει πολεμικό πεδίο όλο αυτό το διάστημα. Ο Αλή όμως, έχοντας κατά νου την ανεξαρτητοποίησή του και την επακόλουθη σύγκρουση με τον σουλτάνο, φρόντισε να οχυρώσει την επικράτειά του με την οργάνωση ενός δικτύου οχυρών, μεταξύ αυτών και της Άρτας. Οι επεμβάσεις σκόπευαν στον εναρμονισμό του κάστρου με τα σύγχρονα μέσα πολέμου, τα πυροβόλα όπλα, τόσο τα φορητά όσο και τα σταθερά. Για τον σκοπό αυτό συγκεκριμένα σημεία του κάστρου διαμορφώθηκαν ώστε να αυξηθεί η αντοχή τους σε πυρά πυροβολικού αλλά και να υποστηρίξουν πυροβόλα τα ίδια. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν τεχνικές της ενετι-

κής αρχιτεκτονικής των προηγούμενων αιώνων, η διαμόρφωση κεκλιμένων όψεων (scarpa) και ο διαχωρισμός του κορμού του οχυρώματος από τη στάθμη μάχης με ένα ημικυκλικό γείσο (cordone).

Η κυριότερη μετατροπή υπήρξε η ανέγερση του ογκώδους πολυγωνικού προμαχώνα στη νοτιοδυτική γωνία του κάστρου, ο οποίος πιθανώς κατέλαβε τη θέση προγενέστερου βυζαντινού πύργου. Ψηλό και πλατύ, το οχύρωμα αυτό πρόσφερε μεγάλο εύρος παρατήρησης και βολής και μπορούσε να φιλοξενήσει μια συστοιχία μεγάλων πυροβόλων. Στο εσωτερικό του και συγκεκριμένα στην ακρόπολη, διαμορφώθηκε λιθόστρωτη ράμπα για την πρόσβαση του προσωπικού και την ευχερή κίνηση των απαραίτητων υλικών και εφοδίων. Αντίστοιχες, αλλά πολύ μικρότερης κλίμακας, μετατροπές έγιναν στους άλλους δύο γωνιαίους πύργους του κάστρου, τον βορειοδυτικό και τον νοτιοανατολικό, που ενισχύθηκαν και απέκτησαν κανονιοθυρίδες. Στο μέσο της βορειοανατολικής πλευράς διαμορφώθηκε πλάτωμα για πυροβόλα και ανοίχθηκαν τρεις κανονιοθυρίδες. Ανάλογες εργασίες έγιναν και στον πύργο που προστάτευε την κεντρική πύλη από τα δυτικά. Το προτείχισμα, τέλος, του κάστρου ανυψώθηκε και διαμορφώθηκαν στενομήκεις τυφεκιοθυρίδες.

Μαρτυρίες για το Κάστρο της Άρτας κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο

Το ενδιαφέρον των περιηγητών για την τοπογραφία και τις αρχαιότητες της Ελλάδας υπήρχε ήδη από τους αρχαίους χρόνους. Πράκτορες, έμποροι, λόγιοι, διπλωμάτες, φυσιοδίφες περιπλανήθηκαν στη χώρα και κατέγραψαν τις εντυπώσεις τους σε διάφορες εκδόσεις. Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον αυτό εντάθηκε, χάρη στην επίδραση του κινήματος του ρομαντισμού. Στην περίπτωση της Ηπείρου καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι γεωπολιτικές εξελίξεις, η πολιτεία του Αλή πασά, που οδήγησε πολλούς ξένους διπλωμάτες στην περιοχή, και η Ελληνική Επανάσταση με τα επακόλουθά της.

Οι καταγραφές των περιηγητών είναι συχνά επιφανειακές και αποτυπώνουν τις περισσότερες φορές τις στιγμιαίες εντυπώσεις τους, δεν ενδιαφέρονται δηλαδή να εμβαθύνουν και να μελετήσουν τις επισημάνσεις τους. Βασίζονται στην παρατήρηση και ανάλογα με το υπόβαθρο και τους σκοπούς του ο καθένας, τονίζουν κάποια πράγματα και παραβλέπουν άλλα. Παρόλο που οι μαρτυρίες τους έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για ποικίλα ζητήματα.

Οι περιηγητές του 19^{ου} αιώνα στην Άρτα, ανάμεσα στις άλλες εντυπώσεις τους, αναφέρουν πολλές φορές και το κάστρο της πόλης. Πολλοί το περιγράφουν σε σχέση με τα λείψανα της αρχαίας οχύρωσης, που προσέλκυαν κατά κανόνα το ενδιαφέρον τους περισσότερο. Σε γενικές γραμμές το κάστρο αυτή την εποχή δεν

εντυπωσιάζει, φαίνεται παρωχημένο ως στρατιωτική εγκατάσταση και υπολείπεται σε μεγαλοπρέπεια έναντι των αρχαίων ερειπίων, ανήκει στον μεσαίωνα, μια εποχή που συγκινεί ελάχιστα τους ανθρώπους που έχουν επηρεαστεί από τον ρομαντισμό. Ο Γάλλος Φιλέλληνας F. C. H. Rouquerville ήταν ιατρός, διπλωμάτης και λόγιος. Περιηγήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά. Παραδίδει πολλές και ποικίλες πληροφορίες για την περιοχή της Άρτας και αναφορικά με το κάστρο τονίζει τα αρχαία θεμέλιά του. Ο Άγγλος ευγενής J. C. Hobhouse βρέθηκε στην Άρτα το 1809 συνοδεύοντας τον λόρδο Βύρωνα. Για το κάστρο σημειώνει πως άλλοτε θα ήταν πολύ ισχυρό αλλά στην εποχή του ήταν σε «κατάσταση ερειπίου». Όπως και πολλοί άλλοι ο Hobhouse έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τα αρχαία θεμέλια των ανατολικών τειχών.

Κατά τα έτη 1812-1813 ο Άγγλος ιατρός H. Holland επισκέπτεται την Άρτα και περιγράφει την αρχαία οχύρωση. Για το κάστρο, το οποίο χαρακτηρίζει εσφαλμένα ενετικό ή καταλανικό, σημειώνει πως βρισκόταν σε ερειπιώδη κατάσταση. Ο Άγγλος διπλωματικός υπάλληλος W. Turner επισκέφτηκε την Άρτα το 1813 και κατέγραψε τις εντυπώσεις του στο έργο *William Turner: Journal of a tour in the Levant. In three volumes, London 1820*. Παρόλο που αναφέρει πλήθος άλλων στοιχείων, ο Turner δεν εντυπωσιάστηκε από το κάστρο: «υπήρχε ένα ασήμαντο κάστρο που δέσποζε πάνω από το ποτάμι».

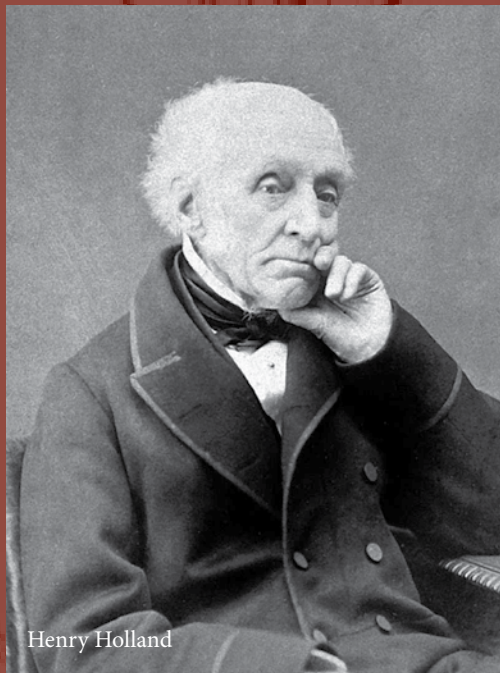
Μια ενδιαφέρουσα αναφορά για το κάστρο υπάρχει στο έργο *The Personal narrative of the Sufferings of J. Stefaninis, a Native of Arta [...], New York 1829*, το οποίο αποτελεί την καταγραφή του βίου ενός άγνωστου από άλλες πηγές Αρτινού. Ωστόσο, οι πληροφορίες που δίνονται δεν χαρακτηρίζονται από ακρίβεια, όπως θα περιμέναμε από έναν ντόπιο. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι «η πόλη προστατεύεται από ένα ισχυρό κάστρο που έχει περί τα 100 κανόνια», αριθμός που κρίνεται υπερβολικός. Επίσης, ότι «τα βορεινά τείχη είναι πολύ παλιά, ενώ εκείνα προς τις άλλες πλευρές έχουν γκρεμιστεί και ξαναχτιστεί από τους Τούρκους», κάτι που δεν ισχύει.

Ο Σκώτος φιλέλληνας D. Urquhart (*The spirit of the East. In two volumes, London 1838*) περιηγήθηκε στην Άρτα το 1830 και περιγράφει το κάστρο ως «μια μακριά και στενή κατασκευή, με ψηλούς πύργους», με τις πολεμίστρες καλυμμένες από κισσούς και με μόνους ορατούς κατοίκους τους πελαργούς που «στέκονται φρουροί πάνω στους πύργους, ή βαδίζουν τελετουργικά πάνω στις επάλξεις». Ιδιαίτερη φυσιογνωμία στο κάστρο δίνει ένας ερειπωμένος πύργος που «ξεφυτρώνει πάνω από τους άλλους».

Στην Άρτα βρέθηκε κατά τα έτη 1832-1833 ο Άγγλος κληρικός Ch. Wordsworth, ο οποίος στο έργο του *Wordsworth's Greece* αναφέρει «ένα φρούριο της ελληνικής αυτοκρατορίας, απ' το οποίο ξεχωρίζει ο χρωματιστός μιναρές του τζαμιού του. Στηρίζεται σε αρχαία θεμέλια από ογκόλιθους παλαιού αρχιτεκτονικού ρυθμού». Παρόμοια είναι και η μαρτυρία του Ιρλανδού G. Levinge, που δημοσιεύτηκε το 1839, και χαρακτηρίζει τα τείχη του κάστρου «κυκλώπεια». Ο Ιρλανδός πολιτικός και στρατιωτικός G. D. L. P. Beresford (*Twelve sketches in double-tinted lithography of scenes in Southern Albania, London 1855*) επισκέφθηκε την Άρτα το 1855 και αναφέρει για το κάστρο «Υπάρχει ωστόσο ένα εξαιρετικό φρούριο, μισοκατεστραμμένο πια, που διαθέτει χώρο στους πελαργούς για να χτίσουν τις φωλιές τους».

Τέλος, ενδιαφέρουσες αναπαραστάσεις της Άρτας και του κάστρου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μάς έχουν παραδώσει ο Ed. Evans, που επισκέφθηκε την Άρτα το 1849 και ο Ed. Lear στο έργο του *Journals of a Landscape painter in Albania etc., London 1851*.

Η Άρτα μέσα από τις περιγραφές των περιηγητών

Henry Holland

William Martin
Leake

John Cam
Hobhouse

François
Pouqueville

Πλήθος περιηγητών και διπλωματικών απεσταλμένων επισκέφθηκαν την Άρτα από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα και μας δίνουν πληροφορίες για διάφορες τοποθεσίες, το βιοτικό επίπεδο και τις εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Πολλά στοιχεία παραδίδει το 1670 ο Οθωμανός περιηγητής E. Celebi. Στη μαρτυρία του, μεταξύ των άλλων, συμπεριλαμβάνεται και μια εκτενής περιγραφή του κάστρου της πόλης.

Το 1675, ο Γάλλος γιατρός J. Spon μαζί με τον G. Wheeler φτάνουν στην Άρτα και αναφέρουν ότι όλη η περιοχή γύρω από την πόλη καλλιεργεί καπνό και εξάγει μάλλινα είδη και αυγοτάραχο. Αργότερα, προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο J. Foucherot αναφέρει πως «οι κάτοικοι εδώ δεν είναι ασθενείς όπως σε άλλα μέρη της Τουρκίας», ενώ πιστεύει πως τα τείχη της πόλης δεν θα μπορούσαν να είναι τα τείχη της αρχαίας Αμβρακίας. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο L. Fauvel, ο οποίος περιγράφει την επίσκεψή του στην παλαιά Γέφυρα, αλλά και την εντύπωση που του προξένησε η θέα της «εκκλησίας με πέντε κορώνες (τρούλους)», εννοώντας την Παρηγορήτισσα. Το εμπόριο δερμάτων και η κτηνοτροφία φαίνεται πως ανθούσε εκείνη την εποχή, καθώς ο Ιταλός πολιτικός S. Scrofani αναφέρει εξαγωγές δερμάτων από βουβάλια καθώς και καλής ποιότητας ξυλεία από τα πλούσια δάση βελανιδιάς και φτελιάς πέριξ της Άρτας.

Στα 1805, ο Βρετανός στρατιωτικός W. M. Leake που επισκέφθηκε την περιοχή του κάμπου, αναφέρει ότι στη διαδρομή από τη Σαλαώρα προς την Άρτα πέρασε μέσα από τα χωριά Ανέζα και Κωστακιούς, όπου συνάντησε χωράφια με καλαμπόκι, τα οποία διαχώριζαν εκτάσεις με χαμομήλι. Αντίστοιχη εικόνα μας δίνει και ο Βρετανός πολιτικός J. Hobhouse, ο οποίος το 1809 αποβιβάστηκε στη Σαλαώρα και συνάντησε -κατά μήκος της διαδρομής του προς την πόλη- εκτάσεις οι οποίες χρησιμοποιούνταν ως βοσκότοποι για άλογα και βοοειδή. Ο Βρετανός γιατρός H. Holland ήρθε στην περιοχή το 1812 και περνώντας από την Ανέζα, μας πληροφορεί για τα βοσκοτόπια της περιοχής και τις καλλιέργειες καλαμποκιού, σιταριού, ρυζιού και καπνού. Δεν παραλείπει να τονίσει πως οι Δυτικοί επισκέπτες στην Τουρκία μπορούν να «βρουν φιλοξενία μόνο σε Έλληνες».

Τέλος, ο γνωστός Φιλέλληνας Fr. Rouqueville περιηγήθηκε στα χωριά του κάμπου της Άρτας, τον οποίο χαρακτηρίζει ως «ιδιαιτέρα εύφορη περιοχή». Μια ιδιαίτερα αξιόλογη μαρτυρία μάς παρέχει ο αδελφός του, H. Rouqueville, πρεσβευτής της Γαλλίας, που βρέθηκε στην Άρτα στο διάστημα 1816-1818. Σε μια γλαφυρή επιστολή περιγράφει την κατάσταση στην περιοχή μετά την εξάπλωση της πανώλης και τις δραματικές στιγμές των ασθενών. Το μέγεθος της καταστροφής που έπληξε την Άρτα ήταν τέτοιο, που ο Γάλλος διπλωμάτης το αποτύπωσε στη φράση «η θέση μου είναι αξιοθρήνητη».

Στην ευρύτερη περιοχή της Άρτας δύο ήταν οι «σκάλες», τα λιμάνια, που χρησίμευαν για τις μετακινήσεις των ταξιδιωτών και τη διακίνηση αγαθών μέσω των θαλάσσιων οδών που ξεκινούσαν από τον Αμβρακικό κόλπο: η Σαλαώρα και η Κόπραйна. Το πιο σημαντικό από τα δύο ήταν η Σαλαώρα, που βρισκόταν στα νοτιοδυτικά της πόλης. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του περιηγητή Ch. Cockerell που επισκέφθηκε την Άρτα το 1811 και αποβιβάστηκε στη Σαλαώρα: «το λιμάνι αποτελείται από δύο σπίτια: το Τελωνείο και το Σαράι του Βεζίρη». Ο Π. Αραβαντινός μας πληροφορεί ότι το 1814 με εντολή του Αλή πασά εγκαταστάθηκαν εκεί εκατό οικογένειες από τη Χειμάρρα της Αλβανίας, που αργότερα εγκατέλειψαν την τοποθεσία, εξαιτίας της ελνοσσίας που μαστίζε την περιοχή. Από τη «σκάλα» της Σαλαώρας διακινούνταν κυρίως σιτηρά, καπνός, παστά ψάρια, μάλλινα είδη, αυγοτάραχο και αλάτι.

Το λιμάνι της Κόπραινας, στα νοτιοανατολικά της πόλης και κοντά στις εκβολές του Αράχθου, ήταν γνωστό ήδη από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Γνωρίζουμε πως και εδώ λειτουργούσε τελωνείο, χάνι για τους ταξιδιώτες και αποθήκη εμπορευμάτων. Μέχρι και τον 17^ο αιώνα φαίνεται πως τα μεγάλα πλοία αντιμετώπιζαν πρόβλημα στον ελλιμενισμό, διότι τα νερά ήταν αβαθή, με αποτέλεσμα να αγκυροβολούν στα ανοιχτά και η διακίνηση των προϊόντων να γίνεται με μικρές βάρκες. Ένα ακόμη πρόβλημα που ταλάνιζε το λιμάνι της Κόπραινας ήταν ότι, λόγω της γεωγραφικής του θέσης σε ανοικτή τοποθεσία, δεν διέθετε επαρκή προστασία και πολλές φορές τα καράβια γίνονταν στόχος πειρατικών επιδρομών. Στη «σκάλα» της Κόπραινας διακινούνταν παρόμοια προϊόντα με εκείνα της Σαλαώρας, με κυριότερα τα δέρματα, το αυγοτάραχο και την ξυλεία από τα γειτονικά δάση.

Τα δύο αυτά λιμάνια στη βόρεια ακτή του Αμβρακικού υπήρξαν οι κύριες θαλάσσιες πύλες της περιοχής, με σημαντική συμβολή στην οικονομική δραστηριότητα και το εμπόριο. Δεν έλειπαν, ωστόσο, και οι παρενέργειες αυτής της δραστηριότητας, με κύριο το φαινόμενο του λαθρεμπορίου, το οποίο φαίνεται πως κατά τον 18^ο αιώνα είχε πάρει σοβαρές διαστάσεις. Σε αυτό συνηγορεί η μαρτυρία πως οι Βενετοί, έχοντας απώλειες κερδών, εξέδωσαν οδηγία πως θα τιμωρούνταν αυστηρά όσοι Καπετάνιοι των Επτανήσων εμπορεύονταν στη Σαλαώρα και την Κόπραйна εν αγνοία του Βενετού προξένου ή χωρίς να έχουν πληρώσει τους ανάλογους δασμούς.

Ο δρόμος από το λιμάνι της Σαλαώρας στην Άρτα

Το λιμάνι της Σαλαώρας φαίνεται πως αποτελούσε αφετηρία για τη συντομότερη διαδρομή προς την πόλη, η οποία μάλιστα περνούσε μέσα από τα χωριά Ανέζα και Κωστακιοί. Ένα πλήθος μαρτυριών από ξένους περιηγητές επιβεβαιώνει το ειδυλλιακό τοπίο των δύο προαναφερθέντων χωριών καθώς και τη σημασία της Σαλαώρας ως εμπορικού σταθμού και μας παρέχει πληροφορίες για το οδικό δίκτυο της εκάστοτε χρονικής περιόδου.

Ο L. Fauvel, ο οποίος αποβιβάστηκε στη Σαλαώρα μαζί με τον J. Foucherot στις 31 Αυγούστου 1780, αναφέρει ότι «η απόσταση για την Άρτα από δω είναι σχεδόν 6 λεύγες», δηλαδή περί τα 33 χιλιόμετρα. Ο περιηγητής Ch. Cockerell που επισκέφθηκε την Άρτα το 1811 μας πληροφορεί πως το πλάτος του δρόμου που συνέδεε το λιμάνι με την Άρτα ήταν «25 πόδια» (7,5 μέτρα). Η μεταφορά των εμπορευμάτων προς το λιμάνι και αντίστροφα, γινόταν με караβάνια υποζυγίων, καθώς όπως αναφέρει ο H. Holland, που αποβιβάστηκε εκεί το 1812, συνάντησε πλήθος αλόγων, τα οποία ήταν φορτωμένα και δεμένα μεταξύ τους ανά τέσσερα ή πέντε. Ο ίδιος λέει παρακάτω ότι ο δρόμος από τη Σαλαώρα προς την Άρτα ήταν σε κακή κατάσταση και πως την εποχή εκείνη, με εντολή του Αλή πασά, κατασκευαζόταν καινούργιος δρόμος προς την πόλη.

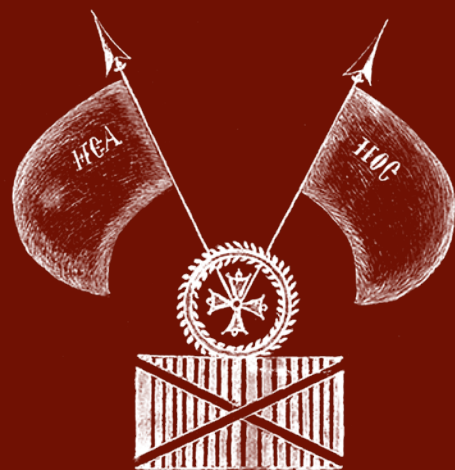

Σχεδόν ταυτόσημη χρονικά και σημαντική είναι η πληροφορία του W. Turner, ο οποίος έναν χρόνο αργότερα, επιβεβαιώνει τη μαρτυρία του H. Holland, λέγοντας πως «τα πρώτα δύο μίλια (3 χιλιόμετρα) του δρόμου μας από την Σαλαώρα ήταν ένας παλιός δρόμος στρωμένος με πλάκες και περίπου δέκα μέτρα πλάτος, ενώ τα επόμενα τέσσερα μίλια (6,5 χιλιόμετρα) περνούσαν από μια πλατιά πεδιάδα όπου απλώνονταν βάλτος και δέντρα». Αφού η ομάδα του πέρασε από την Ανέζα, αναφέρει πως «σχεδόν δύο μίλια (3 χιλιόμετρα) παραπέρα συναντάμε έναν δρόμο καλοστρωμένο και με πλάτος ως 35-40 πόδια (10-12 μέτρα). Τον δρόμο αυτόν τον έφτιαξε ο βεζίρης (εννοεί τον Αλή πασά) προκειμένου να συνδέσει την Άρτα με την Σαλαώρα».

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Αλή πασά το εμπόριο ανθούσε καθώς, μέσω της οδικής σύνδεσης της Σαλαώρας με την Άρτα και τα Ιωάννινα, μεταφέρονταν δια θαλάσσης, σιτηρά από τις κτήσεις του Αλή στη Θεσσαλία, ενώ μέσω του οδικού άξονα Ιωαννίνων - Σαλαώρας, πολύ μεγάλο μέρος της σιτοπαραγωγής των Ιωαννίνων. Αίσθηση προκαλεί η μαρτυρία του Fr. Rouqueville ότι όταν ταξίδεψε από τα Ιωάννινα προς την Άρτα, υπολόγισε ότι μόνο στα διόδια των Πέντε Πηγαδιών εισπράττονταν το αξιοσημείωτο ποσό των τριάντα βαλαντίων τον χρόνο, με κατώτερο δικαίωμα διοδίων τους δύο παράδες ανά φόρτωμα. Στο σημείο αυτό μάλιστα, σε θέση «δυνατή και αναγκαία» όπως αναφέρει ο Μακρυγιάννης, ο Αλή πασάς είχε κτίσει μικρό οχυρό μετά το 1805 και είχε εγκαταστήσει σε αυτό ολιγάριθμη φρουρά, η οποία εισέπραττε και τα διόδια.

Ο Αλή πασάς είχε αντιληφθεί εγκαίρως τη σημασία της Σαλαώρας ως εμπορικού σταθμού και προσπάθησε να ανακατασκευάσει το οδικό δίκτυο που τη συνέδεε με την Άρτα και τα Ιωάννινα, όμως το κομμάτι Σαλαώρα - Άρτα φαίνεται πως δεν ολοκληρώθηκε, παρά μόνο τμηματικά. Αντιθέτως, δόθηκε μεγαλύτερο βάρος στη φροντίδα του οδικού άξονα Ιωάννινα-Άρτα και μάλιστα ο Αλή πασάς για να συντομεύσει την απόσταση της διαδρομής αυτής, κατασκεύασε στο χωριό Χανόπουλο, πλωτό κανάλι, το οποίο κατέληγε στον ποταμό Λούρο. Ωστόσο, η κατασκευή αυτή δεν ευδοκίμησε, καθώς επέτρεπε τη διέλευση μόνο ελαφρών σκαφών και δεν εξυπηρετούσε τη μαζική μεταφορά εμπορευμάτων.

Σφραγίδα από Συνοδευτικό
Έγγραφο της Εταιρείας

Φιλική Εταιρεία.
Χαρακτικό,
Βάσος Φαληρέας

Ο Νικόλαος Σκουφάς και η Φιλική Εταιρεία

Ο Νικόλαος Σκουφάς (1779-1818) γεννήθηκε στο Κομπότι της Άρτας, όπου και δραστηριοποιήθηκε επαγγελματικά. Το 1813 βρισκόταν στην Οδησό και εκεί γνώρισε τους Εμμανουήλ Ξάνθο και Αθανάσιο Τσακάλωφ, με τους οποίους την επόμενη χρονιά ίδρυσαν τη Φιλική Εταιρεία. Ο Σκουφάς είχε έρθει σε επαφή με τα διδάγματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αλλά και με άτομα που ήταν μυημένα σε συνωμοτικές οργανώσεις, οι οποίες εργάζονταν για την προώθηση των φιλελεύθερων ιδεών, όπως είχαν διαμορφωθεί στην Ευρώπη κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Η σύλληψη της ίδρυσης αλλά και η οργανωτική δομή της Φιλικής Εταιρείας αποδίδονται στον Σκουφά, που εργάστηκε με πάθος και μεθοδικότητα για τη διάδοση της Ιδέας και τη μύηση πιστών, με απώτερο σκοπό την προετοιμασία και καθοδήγηση του ξεσηκωμού των Ελλήνων. Παρόλο που προδόθηκε από την εύθραυστη υγεία του σε ηλικία μόλις 39 ετών, το έργο του ίδιου, όπως και των συνοδοιπόρων και των συνεχιστών του, ήταν καταλυτικό για την Επανάσταση του 1821.

Η Φιλική Εταιρεία ιδρύθηκε και διαρθρώ- οργανώσεων που δρούσαν στη δυτική Ευρώ- ναρχιών. Η δομή της ήταν αυστηρή και οι μυη- με τον χρόνο τους στην Εταιρεία και την κοι- καν και τηρήθηκαν αυστηροί κανόνες μυστι- μετριάσμού των κινδύνων από παρείσφρηση του ηγετικού πυρήνα ήταν το μυστή- των μυημένων σχετικά με το ποιος κατά τη φρασεολογία τους. Οι φή- ήταν πως αρχηγός της ήταν ο τσάρος κατάφεραν οι Φιλικοί να πυκνώσουν πολλούς δύσπιστους. Κατά τις πα- Εταιρεία υπολογίζεται ότι αριθμού- αυτών οπλαρχηγοί, πρόκριτοι, αξιωμα- ανώτεροι κληρικοί. Όλοι αυτοί μπορούσαν να χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς, χωρίς να περιμένουν συγκεκριμένες εντολές από κάποιο κέντρο, διαχέοντας τη δράση τους προς κάθε κατεύθυνση και επιτυγχάνοντας σπουδαία αποτελέσματα για την προετοιμασία του Αγώνα. Κορυφαίο συμβολικό γεγονός στην ιστορία της Εταιρείας ήταν η κήρυξη της Επανάστασης από τον Γενικό Έφορό της, τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στις 24 Φεβρουαρίου του 1821.

Η μεγαλύτερη επιτυχία που καλλιεργήθηκε και μεταξύ ήταν επικεφαλής, η Αόρατος Αρχή μες ήταν πολλές και η πιο φιλόδοξη Αλέξανδρος Α'. Με αυτό τον τρόπο τις τάξεις τους, προσελκύοντας και ραμονές της Επανάστασης η Φιλική σε δεκάδες χιλιάδες μέλη, μεταξύ τούχοι της οθωμανικής διοίκησης και επικοινωνούν και να συντονίζονται με ασφάλεια

Με την έναρξη της Επανάστασης η Φιλική Εταιρεία, έχοντας εκπληρώσει τον πρωταρχικό σκοπό της, έχασε τη δυναμική της, καθώς οι πρώην συνωμότες ήταν πια εξεγερμένοι και η μυστικότητα περιττή. Η Φιλική Εταιρεία στον σύντομο βίο της πρόσφερε ανυπολόγιστη υπηρεσία στην οργάνωση του αγώνα των Ελλήνων, γεγονός επιπλέον αξιοθαύμαστο καθώς ξεκίνησε από την πρωτοβουλία μερικών άσημων εμποροϋπαλλήλων, που αφουγκράστηκαν όμως και ανταποκρίθηκαν σε μια αδήριτη ανάγκη του υπόδουλου και διψασμένου για ελευθερία Ελληνισμού.

Χειρόγραφο
της επαναστατικής
Προκήρυξης του
Αλέξανδρου
Υψηλάντη
προς τους
Έλληνες

[illegible]

Ο Ιωάννης Μακρυγιάννης στην Άρτα

Ο στρατηγός Μακρυγιάννης (1797-1864) υπήρξε μια πολυσύνθετη προσωπικότητα με πλούσιο έργο και έντονη δράση κατά την Επανάσταση και τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου κράτους. Διακρίθηκε ως στρατιωτικός ηγέτης αλλά και ως πολιτικός παράγων, τόσο κατά τη διάρκεια του Αγώνα όσο και μετά την απελευθέρωση. Ιδιαίτερη και πολύτιμη είναι η καταγραφή από μέρους του στα Απομνημονεύματα των γεγονότων που ο ίδιος πρωταγωνίστησε κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Ζώντας στην Άρτα από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1810, ήταν παρών και συμμετείχε ενεργά στην προσπάθεια των επαναστατημένων Ελλήνων να απελευθερώσουν την πόλη, το πρώτο από τα μεγάλα γεγονότα που σφράγισαν τη σταδιοδρομία του.

Μυημένος στη Φιλική Εταιρεία, υπήρξε ένα από τα πιο δραστήρια μέλη της στην περιοχή. Για τον λόγο αυτό στάλθηκε στην Πάτρα τον Μάρτιο του 1821, προκειμένου να συνεννοηθεί με άλλους Φιλικούς σχετικά με την οργάνωση του Αγώνα. Κατά την επιστροφή του συνελήφθη από τους Τούρκους και φυλακίστηκε στο κάστρο της Άρτας, υπό απάνθρωπες συνθήκες. Σώθηκε χάρη στην πονηριά και τη γερή κράση του και συνέχισε κρυπτόμενος τις ενέργειές του για την οργάνωση της Επανάστασης. Στη συνέχεια σχημάτισε ένα μικρό στρατιωτικό σώμα από εντόπιους και εντάχθηκε στη δύναμη του Γώγου Μπακόλα. Συμμετείχε στις μάχες του Σταυρού και του Πέτα, μέχρι τη μεγάλη επιχείρηση της πολιορκίας της Άρτας.

Για την κατάληψη της Άρτας είχε εκπονηθεί ένα λεπτομερές σχέδιο που προέβλεπε την προσβολή των τουρκικών θέσεων από τρεις κατευθύνσεις, από δυτικά, το Μαρατί και τη γέφυρα, βόρεια, το ύψωμα του Αϊ Λια και ανατολικά, το μοναστήρι της Φανερωμένης. Ο Μακρυγιάννης υπό τον Φωτομάρα και εκατό περίπου ενόπλους, ανέλαβε στις 17 Νοεμβρίου 1821 τη θέση του Αϊ Λια. Η θέση ήταν εκτεθειμένη σε επιθέσεις από τρεις πλευρές, το μοναστήρι της Οδηγήτριας, την κούλια της Μητρόπολης και τους Αγίους Αποστόλους. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά και ο ίδιος, η επιτυχία την προηγούμενη μέρα των Σουλιωτών στο Μαρατί και η γρήγορη προώθησή τους προς την πόλη εμπύχωσε τους 100 αυτούς που κατάφεραν να αποκρούσουν τις επιθέσεις 800 περίπου Τούρκων και να τους αναγκάσουν να εγκαταλείψουν τα προγεφυρώματά τους, με πρώτο το μοναστήρι της Οδηγήτριας. Στη συνέχεια και με την εμφάνιση των Σουλιωτών που έρχονταν από τη γέφυρα εκδίωξαν τους Τούρκους από την Παρηγορήτισσα και το κοντινό Σαράι, αναγκάζοντάς τους να συμπυκνωθούν προς το εσωτερικό της πόλης. Κατά τη νύχτα, ωστόσο, παρουσιάστηκαν πολλά περιστατικά απειθαρχίας και λεηλασίας, στα οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο Μακρυγιάννης, ως γνώστης της πόλης. Στη συνέχεια περιγράφει τον εκφυλισμό των επιχειρήσεων που οφειλόταν στις λεηλασίες και τις λιποταξίες πολλών που έφευγαν για να εξασφαλίσουν τα λάφυρά τους.

Το κυριότερο γεγονός, ωστόσο, που οδήγησε την πολιορκία σε αποτυχία ήταν η διάλυση της συμμαχίας των Ελλήνων με τους Αλβανούς. Οι τελευταίοι, συνειδητοποιώντας πως οι Έλληνες δεν πολεμούσαν για λογαριασμό του Αλή πασά, ήρθαν σε συνεννόηση με τον Χουρσίτ, τον επικεφαλής των σουλτανικών δυνάμεων που πολιορκούσαν τα Γιάννενα. Ως αποτέλεσμα, νέα στρατιωτικά σώματα κινήθηκαν εναντίον της Άρτας,

μακρυγιάννης

από δυτικά και βόρεια. Ο Γώγος Μπακόλας αναχώρησε για να τους σταματήσει στη γέφυρα της Πλάκας, αφήνοντας επικεφαλής των ανδρών του στην Άρτα τον γιο του και τον Μακρυγιάννη. Τους τοποθέτησε μάλιστα στην περιοχή της Οδηγήτριας, όπου βρίσκονταν και Αλβανοί σύμμαχοι, από τους οποίους θα έπρεπε να ανεφοδιάζονται. Εκεί ο Μακρυγιάννης διείδε τη μεταβολή στις διαθέσεις των Αλβανών και ειδοποίησε τον Καραϊσκάκη. Προβλέποντας την εξέλιξη οι δύο Έλληνες οπλαρχηγοί απέσυραν τις δυνάμεις τους σταδιακά από την πόλη προς τον λόφο της Περάνθης.

Η αποτυχία των Ελλήνων να αναχαιτίσουν τις νέες δυνάμεις που κατέφθαναν σε συνδυασμό με τη μεταστροφή των Αλβανών, οδήγησαν στην αποτυχία της πολιορκίας. Ο Μακρυγιάννης αποχώρησε προς την πλευρά του Κομποτίου, βοηθώντας πολλούς άμαχους Αρτινούς που εγκατέλειπαν την πόλη από το φόβο των αντιποίνων. Η φροντίδα του για αυτούς, που συνεχίστηκε και τους επόμενους μήνες, σφυρηλάτησε έναν ιδιαίτερο δεσμό μεταξύ τους που εκδηλώθηκε και πολύ αργότερα, όταν οι Αρτινοί πρότειναν στον Μακρυγιάννη να διοριστεί εκπρόσωπός τους.

Ο Μακρυγιάννης με τον Καραϊσκάκη κατά την πολιορκία της Αθήνας, λεπτομέρεια από έργο του Θ. Βρυζάκη

Πόλεμος συγκροτηθείς εις Ἄρταν

Πίνακας του Παναγιώτη Ζωγράφου με την καθοδήγηση του στρατηγού Ι. Μακρυγιάννη

Το κυριότερο γεγονός κατά την Επανάσταση του 1821 στην Άρτα ήταν μια μεγάλη επιχείρηση για την απελευθέρωση της πόλης, κατά την οποία συγκεντρώθηκαν στην περιοχή ισχυρές δυνάμεις προς ενίσχυση των εντόπιων οπλαρχηγών. Η οργάνωση της πολιορκίας της Άρτας καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη διπλωματική δραστηριότητα του Αλή πασά, που έδινε τον επιθανάτιο αγώνα του απέναντι στις σουλτανικές δυνάμεις. Στον Αλή οφείλεται η συμμετοχή στη μάχη των Σουλιωτών αλλά και των πιστών σε αυτόν Αλβανών, που ενίσχυσαν το στρατόπεδο των πολιορκητών.

Μετά τη μάχη στο Μαρατί χάρη στην ορμητικότητα των Σουλιωτών, η δυτική είσοδος της πόλης ήταν ανοιχτή για τους επαναστάτες. Τις επόμενες ημέρες καταλήφθηκαν διαδοχικά όλες οι οχυρωμένες θέσεις των Τούρκων στα όρια και το εσωτερικό της Άρτας, η Κούλια της Μητρόπολης και το συγκρότημα της Οδηγήτριας, το Σαραί και η Παρηγορήτισσα, το γαλλικό προξενείο. Από τα ανατολικά οι εντόπιοι οπλαρχηγοί ανέτρεψαν, επίσης, τις οχυρώσεις των Τούρκων στη μονή της Φανερωμένης και στη θέση Πόρτες. Καθώς οι Τούρκοι συνέρρεαν προς το κάστρο, οι επαναστάτες άρχισαν να χάνουν τη μαχητικότητα τους, αφού εμφανίστηκαν φαινόμενα λεηλασίας και λιποταξίας. Σε αυτό το σημείο καμπής οι Αλβανοί αποχώρησαν από τη συμμαχία, και σε συνδυασμό με την άφιξη ενισχύσεων από τα Ιωάννινα, η επιχείρηση τελματώθηκε και τελικά οι πολιορκητές αποχώρησαν, χωρίς να έχουν ηττηθεί σε κανένα στάδιο της μάχης.

Στη μάχη της Άρτας πολέμησαν πολλοί ονομαστοί οπλαρχηγοί, μεταξύ αυτών ο Μ. Μπότσαρης, ο Γ. Καραϊσκάκης, ο Γ. Μπακόλας, ο Ι. Μακρυγιάννης. Πάρα τη γενναιότητα και το σθένος των επαναστατών, η αντικειμενική αδυναμία τους να προσβάλουν αποτελεσματικά το κάστρο αλλά και η παρουσία πολυάριθμων τουρκικών στρατευμάτων στα Ιωάννινα καθιστούσαν εξαρχής το όνειρο για την απελευθέρωση της Άρτας μια δύσκολη υπόθεση.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι αμφίβολο εάν η ενδεχόμενη κατάληψη της Άρτας θα είχε κάποιο μακροπρόθεσμο στρατηγικό όφελος για την Επανάσταση. Μετά το προδιαγεγραμμένο τέλος του Αλή πασά, το τεράστιο στράτευμα που είχε συγκεντρωθεί εναντίον του θα ήταν διαθέσιμο για να κινηθεί κατά της Άρτας. Τα Ιωάννινα είχαν αντισταθεί για τόσο χρόνο, χάρη κυρίως στις εκτεταμένες και σύγχρονες οχυρώσεις τους, ωστόσο είναι αμφίβολο πόσο θα άντεχε το μικρό και παρωχημένο κάστρο της Άρτας σε μια οργανωμένη πολιορκία. Αυτά τα μειονεκτήματα του κάστρου είναι που αποδυναμώνουν την υπόθεση ότι θα μπορούσε η Άρτα να είχε αναδειχθεί ως το προπύργιο της Επανάστασης στη δυτική Ελλάδα.

Πόλεμος συγκροτηθείς εις Ἄρταν

1. Ἡ Ἄρτα μὲ τὸ φρούριόν της καὶ μὲ ὅλας της τὰς πέριξ θέσεις. Τὴν Ἄρταν καὶ τὸ φρούριον τὰ ἐκράτουν ὡς 10.000 Τοῦρκοι. Ἀρχηγοὶ τῶν Τούρκων ἦτον ὁ Χασάν πασσᾶς, ὁ Χασνατάρης, ὁ Ἰσμαὴλ πασσᾶς Πλιάσας, Πασιομπης Γιαννιώτης, Χασάν μπέης Βεργιόνης, Ἰσμαὴλ μπέης Κόνιτζας, Μαξούταγας, Σούλτζα Κόρτζιας καὶ ἄλλοι πολλοί.
2. Τὸ Σαράγιον καὶ τὴν Παρηγορίτζα τὴν κρατοῦσεν ὁ Ἰσμαὴλ πασσᾶς Γιαννιώτης καὶ εἶχεν ἐπάνω καὶ κανόνια· ἔγινε σχέδιον νὰ ὑπάγωσιν ἐναντίον των οἱ Ἕλληνες.
3. Ἐπῆγαν καὶ ἔπιασαν τὸ Μαρὰτ καὶ τζιαμί ἀπέναντι τῆς Ἄρτας ἕως τρεῖς χιλιάδες Ἕλληνες· ἀρχηγοὶ αὐτῶν ὁ Νότης, Καραϊσκάκης, ὁ Μάρκος, ὁ Γ. Δράκος, ὁ Βέικος, Τζαβελαῖοι, Γ. Κουτηλίδας καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Ἀρχηγοὶ τῶν Τούρκων ὅπου ἦσαν μὲ τοὺς Ἕλληνας Ἄγο Βασιάρης, Σουλεϊμάν Μέτος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μουρτοτζάλη.
4. Ὁ ὀνομαζόμενος Προφήτης Ἡλίας. Ὑπήγαμεν ὅσοι ἡμεθα εἰς τὸ Κομπότι καὶ Πέτα ἐκεῖ ἕως 1000. Ἀρχηγοὶ αὐτῶν ὁ Γῶγος, Α. Ἴσκος, ὁ Βαρνακιώτης, Τζόγκας, Κατζικογιάννης, Γρίβας, Βλαχόπουλος, Γ. Βαλτινὸς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀξιωματικοί.
5. Ἐπῆγαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ Μαρὰτ, ἐχάλασαν τοὺς Ἕλληνες.
6. Ἐκλείσθησαν μέσα εἰς τὸ Τζαμί ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Μάρκος καὶ ἄλλοι καὶ ἐπολέμησαν· καὶ ξαναγύρισαν οἱ Ἕλληνες καὶ ἐχάλασαν τοὺς Τούρκους.
7. Οἱ τζακισμένοι Τοῦρκοι γυρίζουν ὀπίσω εἰς τὴν Ἄρταν.
8. Ἐδιόρισαν 300 στρατιώτας Ἕλληνας, ἀρχηγοὶ αὐτῶν ὁ Μάρκος, Καραϊσκάκης, Βέικος, Μουρτοτζάλης, Μέτος, Κουτηλίδας καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί, νὰ ὑπάγουν νὰ πιάσουν τὸ Μουχοῦστ καὶ τοὺς Μύλους.
9. Ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἡλίαν διόρισαν 100 Ἕλληνας νὰ πιάσουν τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους καὶ τὴν Ὁδηγήτριαν, ὅπου τὴν βαστοῦσαν οἱ Τοῦρκοι. Κεφαλαὶ αὐτῶν τῶν 100 ὁ Νάση Φωτομάρας καὶ ὁ Μακρυγιάννης.
10. Πηγαίνοντας οἱ 300 διὰ τὴν θέσιν τους, ἐβγήκαν οἱ Τοῦρκοι πεζοὶ καὶ ἵππεῖς μὲ κανόνια ἐναντίον των· οἱ Ἕλληνες ἔβγαλαν τὰ σπαθιά καὶ πετζόκοψαν ἀρκετοὺς καὶ τοὺς πῆγαν ἕως τὸ Σαράγιον κυνηγώντας.
11. Οἱ 100 Ἕλληνες ὅπου διορίσθησαν ἀπὸ τὸν Ἅγι-

ον'Ηλίαν ἔπιασαν τὴν θέσιν Ἀγίους Ἀποστόλους. Πρὶν τζακίσωσι οἱ εἰς τὸν ἄρ. 10 Τοῦρκοι ἦλθεν καὶ εἰς τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους μία τουρ(κικὴ) δύναμις ἕως 1000 καὶ πολεμῶντας τοὺς νικήσαμεν καὶ τοὺς βάλαμεν ἐμπρός, καὶ μὲ αὐτὸ τὸ τζιάκισμα ἄφησαν καὶ τὴν Ὁδηγήτρια καὶ προχωρῶντας μέσα ἄφησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὴν Παρηγορίτζα· καὶ ἐπροχωρήσαμεν ἐμεῖς μέσα εἰς τὴν χώραν.

12. Οἱ Τοῦρκοι ὁποῦ ἦλθαν εἰς τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους.
13. Τοὺς ἐτζακίσαμεν.
14. Ὁδηγήτρια.
15. Τὸ μοναστήριον ἢ Φανερωμένη καὶ ἀπ' ἔξω καὶ Πόρτες λεγόμεναι,
16. καὶ τὸ βαστοῦσεν ὁ Ἰσμαῖλ πασσᾶς Πλιάσας, ἐδι-ορίσθη δὲ ὁ Γῶγος καὶ ἄλλοι καὶ τοὺς πολέμησαν ἀνδρεῖως καὶ γενναίως καὶ τοὺς ἐτζακίσαν καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ μέρη. Καὶ ἐμπῆκαν τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ὅλα μέσα καὶ πολιορκήσαν τοὺς Τοῦρκους δέξα ἕξ ἡμέρας, ἕως τὸν ἄρ: 17
17. Ἐπολεμούσαμεν δὲ νύκτα καὶ ἡμέραν. Ἐσκοτώθησαν Τοῦρκοι ἄρκετοί, Ἕλληνες ὀλίγοι.
18. Τὸ χωρίον Πέτα· πρωτύτερα ἀπὸ τοὺς ἄνω ὁποῦ εἴπαμεν πολέμους ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ Πέτα Σεφτὴ πασσᾶς, Ἰακόβης, Χασνατάρης, Ἰσμαῖλ πασσᾶ Πλιάσας, Χασὰν πασσᾶς, Ἰσμαῖλ πασσᾶ Παννιώτης, Χασὰν Βεργιόνης, Σοῦλτζε Κόρτζιας καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἕως 7000. Τὴν θέσιν τοῦ Πέτα τὴν ἐβάσταγαν ἕως 300 Ἕλληνες, κεφαλὴ ὁ Γῶγος, ὁ Σταμούλη Μαλεσιάδας μὲ τοὺς Βαλτινοὺς καὶ ὁ Τζέλιος μὲ ὀλίγους Ξερομερίτας ἦτον καὶ ὁ Μακρυγιάννης. Ἐπιάσθη ὁ πόλεμος πολλὰ πρωῒ καὶ διήρκεσε ἕως τὸ δειλινόν· καὶ τοὺς πῆραν

ἐμπρὸς οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς πῆγαν κυνηγῶντας τοὺς ἕως τὸ ποτάμι· καὶ ἐσκοτώθησαν ἄρκετοί.

19. Ἐξαναπῆγαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τοῦ Πέτα καὶ πολέμησαν μὲ τοὺς Φιλέλληνας καὶ Ἕλληνας καὶ ἐχαλάσθηκαν.
20. Ἡ θέσις τῆς Σπλάντζας. Πῆγαν οἱ Ἕλληνες καὶ τὴν ἔπιασαν ἕως 700, Κεφαλᾶς, Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, Γεώργιος Κίτζιος, Μισολογγίται, Γεράσιμος Φωκᾶς μὲ Κεφαλλωνίτας, Βέικος καὶ Ζώης καὶ οἱ караβοкураῖοι μὲ τὰ καράβια τους.
21. Βῶκος, Λάζαρος, Μαρούκας. Τοῦρκοι ἕως τρεῖς χιλιάδες· κεφαλὴ ὁ Κιαχαγιάμπης καὶ ἄλλοι. Ἐγινε πόλεμος πεισματώδης· ἐσκοτώθησαν ἀπὸ τὸ ἐν μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἐσκοτώθη καὶ ὁ Κυριακούλης.
22. Χωρ(ιον) τοῦ Σουλίου.
23. Κομιζάδες, στράτα τῶν Ἰωαννίνων.
24. Χάνιον.
25. Γέφυρα τῆς Ἄρτας.
26. Ποταμός.
27. Περιβόλια.
28. Περιβόλι τῆς Μητροπόλεως καὶ πύργος τὸν βαστοῦσεν ὁ Μαζούταγας· καὶ ἐσκοτώθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μουρτοτσάλη.
29. Κάτω Παναγιά.
30. Χωρίον Καμένο.
31. Κεραμᾶτες.
32. Κωστακοί.
33. Χωρ(ιον) Γρεμενίτζα καὶ Ἄγ(ιος) Παντελεήμων.
34. Βλαχιόραινα.
35. Θεοτοκίον.
36. Ἄγ(ιος) Θεόδωρος.
37. Καμμένο Τζαμί.
38. Ἀνεμόμυλοι.

Σκηνή μάχης από την Επανάσταση. Έργο του Georg Perlberg

Η μάχη στο Μαράτι ήταν η πρώτη σύγκρουση στο πλαίσιο της πολιορκίας της Άρτας. Το σχέδιο των επαναστατών προέβλεπε τη σταδιακή εξουδετέρωση των περιφερειακών οχυρωμένων θέσεων των Τούρκων ώστε να περιοριστούν στο κέντρο της πόλης και το κάστρο. Καθοριστική στις επιχειρήσεις αυτές ήταν η συμμετοχή των Σουλιωτών, που κατευθύνθηκαν στην περιοχή της Άρτας μετά από συμφωνία με τον Αλή πασά.

Τον Δεκέμβριο του 1820, ο Αλή και οι Σουλιώτες ήρθαν σε συμφωνία, βάσει της οποίας οι δεύτεροι θα αποχωρούσαν από το σουλτανικό στρατόπεδο και θα δημιουργούσαν αντιπερισπασμό προς όφελος του πασά με αντάλλαγμα την πατρογονική γη τους. Στη συνέχεια, στο Πέτα τον Σεπτέμβριο του 1821 υπογράφηκε συμμαχία μεταξύ των Ελλήνων οπλαρχηγών και των πιστών στον Αλή Αλβανών. Η ετερόκλητη αυτή συμμαχία, τα μέρη της οποίας είχαν διαφορετικούς σκοπούς, διαμόρφωσε τις αντίπαλες παρατάξεις. Όσο και αν ο πολυμήχανος πασάς των Ιωαννίνων γνώριζε πως οι Σουλιώτες και οι άλλοι Έλληνες δεν θα πολεμούσαν για λογαριασμό του περισσότερο από όσο επέτρεπε ο σκοπός τους, δεν είχε άλλη επιλογή καθώς η θέση του επιδειωνόταν μέρα με τη μέρα. Κατά το πρώτο δεκαήμερο του Νοεμβρίου, οι συμμαχικές δυνάμεις προωθήθηκαν προς τα περίχωρα της Άρτας και ετοιμάστηκαν για την επίθεση.

Στις 14 Νοεμβρίου 1821, ο Μάρκος Μπότσαρης με 300 άνδρες και με τον Καραϊσκάκη που παρίστατο με έξι δικούς του, κατέλαβε το Μαράτι και οχυρώθηκε στο συγκρότημα του τζαμιού, ανοίγοντας τη μάχη της Άρτας. Την επομένη ήρθε η αντίδραση των Τούρκων που εκδηλώθηκε αρχικά με σφοδρό κανονιοβολισμό των θέσεων των επαναστατών. Στη συνέχεια περίπου 4.000 στρατιώτες εφόρμησαν κατά του οικισμού και κατόρθωσαν να ανατρέψουν τις θέσεις που κρατούσαν οι Σουλιώτες οπλαρχηγοί, προκαλώντας τους σημαντικές απώλειες. Ο Μάρκος Μπότσαρης αναγκάστηκε με τους άνδρες του να οχυρωθεί στο τζαμί. Από εκεί αμύνθηκαν σθεναρά και απέκρουσαν τρεις ορμητικές επιθέσεις των Τούρκων. Καθώς ο Μάρκος παρέμενε αποκλεισμένος, ο Νότης Μπότσαρης με 300 δικούς του πολεμιστές, κατόρθωσε να αιφνιδιάσει τους Τούρκους. Ακολούθησε μία τολμηρή έφοδος των Σουλιωτών, η οποία κλόνισε τους επιτιθέμενους που τράπηκαν σε φυγή, αφήνοντας στο πεδίο της μάχης περίπου 150 νεκρούς και ένα σύγχρονο πυροβόλο που κυριεύτηκε. Οι Τούρκοι δεν ανέλαβαν άλλη πρωτοβουλία εναντίον των Μποτσαραιών και η θέση του Μαρατιού εξασφαλίστηκε για την ελληνική πλευρά. Από εκεί εξόρμησε την επομένη ο Μάρκος Μπότσαρης και κατέλαβε τη γέφυρα, φτάνοντας μαχόμενος μέχρι τις δυτικές συνοικίες της Άρτας.

Η σύγκρουση στο Μαράτι, παρότι σύντομη, ήταν σφοδρή και εξαιρετικά σημαντική για την πορεία των επιχειρήσεων με ισχυρό αντίκτυπο στο ηθικό των αντιμαχόμενων. Οι Τούρκοι, παρότι είχαν διαθέσει πολλαπλάσιες δυνάμεις, είχαν αποτύχει και είχαν επιπλέον υποχωρήσει καταδιωκόμενοι από το πεδίο της μάχης. Στο ελληνικό στρατόπεδο γνώρισαν μια περιφανή νίκη αμέσως με την έναρξη των εχθροπραξιών. Είναι χαρακτηριστικό πως μετά την επιτυχία αυτή προωθήθηκαν οι άλλοι οπλαρχηγοί και κατέλαβαν τις θέσεις εξόρμησης, περισφίγγοντας την πόλη από νότια και ανατολικά. Το σθένος και η πολεμική δεινότητα των Σουλιωτών κέρδισαν την πρώτη από τις επιμέρους συγκρούσεις που αφορούσαν στη μάχη της Άρτας και άνοιξαν τον δρόμο για τις κατοπινές επιτυχίες.

Κατά τη μάχη της Άρτας τον Νοέμβριο του 1821, πολλά κτηριακά σύνολα δημόσιου χαρακτήρα, όπως ναοί και μοναστήρια, χρησιμοποιήθηκαν ως οχυρά προπύργια. Οι προφανείς λόγοι είναι ότι τα εν λόγω οικοδομήματα ήταν ισχυρές κατασκευές, περιβάλλονταν από προσκτίσματα ή περιβόλους και σε πολλές περιπτώσεις κατείχαν προνομιακές θέσεις.

Ήδη από την πρώτη φάση της μάχης οι Σουλιώτες οχυρώθηκαν στο συγκρότημα του Ιμαρέτ, καταφεύγοντας ως ύστατη θέση άμυνας στο ίδιο το τζαμί. Οι Τούρκοι από την πλευρά τους είχαν οχυρώσει και εξοπλίσει μοναστηριακά συγκροτήματα, όπως την Οδηγήτρια, τη Μητρόπολη και τη Φανερωμένη. Παρόμοια χρήση γνώρισε και το γαλλικό προξενείο, που βρισκόταν σε νευραλγική θέση, στον λόφο της Αγίας Θεοδώρας.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτέλεσε ο ναός της Παρηγορήτισσας, ο οποίος λόγω της τοποθεσίας μπορούσε να εποπτεύει εξίσου τα δυτικά και τα νότια περάσματα προς την πόλη. Πέραν της θέσης του, το στιβαρό και ψηλό οικοδόμημα πρόσφερε πολλές αμυντικές δυνατότητες στους Τούρκους, τις οποίες προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο, εγκαθιστώντας ακόμη και μικρά πυροβόλα στα παράθυρα του υπερώου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μακρυγιάννη.

Παρόλα τα πλεονεκτήματα που διέθεταν τα παραπάνω συγκροτήματα, δεν κατάφεραν να επηρεάσουν την πορεία των επιχειρήσεων, καθώς προοδευτικά όλα εγκαταλείφθηκαν από τους Τούρκους.

Μονή Φανερωμένης

Μονή Οδηγητρίας

Παρηγορήτισσα

Οι Κλέφτες και οι Αρματολοί στα Τζουμέρκα και την περιοχή του Ραδοβιζίου

Η κατάκτηση του ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς και η εγκατάσταση στρατιωτικών μονάδων και διοικητικών αρχών στις πεδινές περιοχές, ώθησε τους πληθυσμούς της υπαίθρου στην εγκατάλειψη των εστιών τους και στην αναζήτηση ασφαλούς καταφυγίου σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές. Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και οι απαιτήσεις των νέων κυρίαρχων είχαν ως αποτέλεσμα το σχηματισμό μικρών ομάδων από ένοπλους άνδρες, που ονομάστηκαν κλέφτες. Η κάθε ομάδα είχε τον δικό της αρχηγό, τον καπετάνιο, ο οποίος συνήθως ήταν ο γηραιότερος και εμπειρότερος πολεμιστής, τη δική της σημαία, το φλάμπουρο ή μπαϊράκι, και τη δική της κρυψώνα, το λημέρι. Μάλιστα όταν κάποιος κλέφτης ξεκινούσε τη δράση του, οι σύντροφοί του και ο ίδιος έλεγαν τη γνωστή -μέχρι σήμερα- φράση «βγήκε στο κλαρί». Οι κλέφτες αποτέλεσαν από τα τέλη του 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα τους πρώτους πυρήνες ένοπλης αντίστασης ενάντια στους Οθωμανούς.

Λιγосτές είναι οι ιστορικές αναφορές σχετικά με τη δράση των κλεφτών στην περιοχή της Άρτας και αφορούν σε μικροκλοπές και απαγωγές πλούσιων Τούρκων αξιωματούχων με σκοπό τα λύτρα, καθώς και σε ζωοκλοπές εις βάρος Ελλήνων. Φαίνεται πως οι κλέφτες δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την καταγωγή και το θρήσκευμα των θυμάτων τους, όσο για την οικονομική τους επιφάνεια και στοχοποιούσαν κυρίως εύρωστους Τούρκους αξιωματούχους και σε μικρότερο βαθμό αδύναμους και φτωχούς ομοεθνείς. Το κίνητρό τους δεν φαίνεται αρχικά πως ήταν η κοινή συνείδηση αποτίναξης της σκλαβιάς, αλλά η επιβίωσή τους και το αίσθημα ικανοποίησης που τους πρόσφερε η εκδίκηση προς τους Οθωμανούς.

Παρότι αποτελούσαν φόβητρο για τους ταξιδιώτες και τους κατοίκους της υπαίθρου και προκαλούσαν ανησυχία στην οθωμανική διοίκηση, φαίνεται πως δημιουργούσαν και αισθήματα θαυμασμού, κυρίως λόγω της ελεύθερης ζωής και της ανδρείας τους. Ο θαυμασμός αυτός εκφράστηκε μέσα από πλήθος θρυλικών διηγήσεων

για τους κλέφτες και τα κατορθώματά τους, καθώς και μέσα από αυτοσχέδια τραγούδια, τα «κλέφτικα», που αποτελούν βασικό στοιχείο της παραδοσιακής ελληνικής μουσικής αλλά και πηγή ιστορικών μαρτυριών.

Οι Οθωμανοί προκειμένου να περιορίσουν τη δράση των κλεφτών στρατολογούσαν Έλληνες, συνήθως πρώην κλέφτες και ικανούς στα άρματα, τους αρματολούς. Ο εκάστοτε

Έλληνες
πολεμιστές
στη μάχη

Έλληνας πολεμιστής.
Έργο του C. Haag

αρχηγός των αρματολών ονομαζόταν καπετάνιος ή αρματολάρχης, ο βοηθός/υπασιστής του, πρωτοπαλλήκαρο, ενώ όλοι οι υπόλοιποι παλληκάρια και η εκάστοτε περιοχή ευθύνης τους ονομαζόταν αρματολίκι. Τα αρματολίκια διαιρούσαν σε μικρότερες περιοχές ελέγχου, τα κόλια, ο καπετάνιος των οποίων αποκαλούνταν μικρός (όπως λόγου χάρι ο Μικρός Χορμόπουλος από τα Άγραφα). Αξίζει να αναφερθεί πως οι αρματολοί, παρά την αποστολή τους, συνεργάζονταν πολύ συχνά με τους κλέφτες.

Στον ελλαδικό χώρο καταγράφονται 17 αρματολίκια, τελείως ανεξάρτητα μεταξύ τους, όλα στην κεντρική ορεινή Ελλάδα, την ορεινή Θεσσαλία και ορισμένα στη Μακεδονία.

Στην ευρύτερη περιοχή της Άρτας, δύο ήταν τα κυριότερα και ισχυρότερα αρματολίκια: των Ραδοβιζίων και των Τζουμέρκων ή Τσουμέρκων, το τελευταίο με έδρες τη Χώσεψη (σημερινή Κυψέλη) και το Βουργαρέλι. Ήδη από τον 18^ο αιώνα, ως αρματολός των Τζουμέρκων αναφέρεται ο Δημήτριος Κουτελίδας ή Χωσεψίτης, ο οποίος εκδιώχθηκε αργότερα από τον Γιώργο Μπουκουβάλα, τον αρματολό των Αγράφων, με τη βοήθεια του ληστή Γιώργου Καλαντζή. Ο Γιώργος Καλαντζής κατέλαβε τελικά το αρματολίκι των Τζουμέρκων καθώς και εκείνο των Ραδοβιζίων. Ήδη από τον 19^ο αιώνα και εξής το μεγαλύτερο μέρος του αρματολικίου των Ραδοβιζίων παραχωρήθηκε στον εντόπιο οπλαρχηγό Γώγο Μπακόλα, ενώ εκείνο των Τζουμέρκων στο Νικόλαο Κουτελίδα, γιο του Δημητρίου Κουτελίδα.

Τέλος, σύμφωνα με την παράδοση, οι καπεταναίοι των Τζουμέρκων και Ραδοβιζίων, Γώγος Μπακόλας, οι Κουτελιδαίοι, Μάρκος Μπότσαρης, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Ιωάννης Ράγκος, ο Κουτσουνίκας (πιθανόν ο Λάμπρος) και ο Ανδρέας Ίσκος συγκεντρώθηκαν τον Ιούλιο του 1821 στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Βουργαρελίου και κήρυξαν την Επανάσταση στα Τζουμέρκα και τα Ραδοβίζια.

Χορός των παλληκαριών. Έργο του Th. Leblanc

“Αὕτη ἡ συνθήκη ἐμπόδισεν τὴν ὁρμὴν τῶν ἐξαγριωμένων Τούρκων πρὸς καιρὸν καὶ ἔδω-
σεν αἰτίαν ὅλων τῶν Καπιταναίων νὰ βαστήξουν κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὰ σύνορα τὴν
ὁρμὴν. Ἀπ’ ἐδῶ ἄρχισεν τὸ λεγόμενον ἀπὸ τοὺς Καπιταναίους καπάκι.”

Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα*.

Από τις ιστορικές πηγές, τεκμηριώνεται πως ορισμένοι από τους επιφανέστερους οπλαρχηγούς διατηρούσαν «καπάκια» με τους Οθωμανούς. Ο όρος, προερχόμενος από την τουρκική λέξη «karak» που σημαίνει «κάλυμμα», αφορούσε σε μυστικές συμφωνίες Ελλήνων καπεταναίων με Τούρκους αξιωματούχους, που γίνονταν συνήθως πριν ή μετά το πέρας των μαχών. Οι συμφωνίες, είτε οικονομικές-εμπορικές, είτε συμφωνίες τιμής, δίδονταν προφορικά μεταξύ των δύο πλευρών και επισφραγίζονταν, «καπακώνονταν» με «λόγο» και θεωρούνταν απαραβίαστες. Η πρακτική αυτή έχαιρε σεβασμού τόσο από τους Έλληνες, όσο και από τους Τούρκους και ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη κυρίως στη Στερεά Ελλάδα.

Τα οφέλη από τα «καπάκια» ήταν πολλαπλά για τους οπλαρχηγούς και κυρίως για τον πληθυσμό της υπαίθρου. Αφορούσαν συνήθως σε άμεση επιβολή ανακωχής, ανταλλαγή αιχμαλώτων και εξασφάλιση του άμαχου πληθυσμού της περιοχής από αντίποινα. Ο Γώγος Μπακόλας, ο Ιωάννης Ράγκος, ο Νικόλαος Στορνάρης, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος είναι μόνο ορισμένοι από τους πλέον επιφανείς οπλαρχηγούς που μαρτυρείται πως «έβαλαν καπάκι» με Τούρκους αξιωματούχους.

Κατά τα πρώτα Επαναστατικά χρόνια το «καπάκι» παρέμενε συνηθισμένη και αποδεκτή τακτική. Ωστόσο, αυτό άλλαξε με την ανάμειξη στον Αγώνα του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, που αντιμετώπισε τα «καπάκια» με δυσπιστία. Επιπλέον, με το πρόσχημα ότι τέτοιες συμφωνίες δήλωναν άμεση σχέση με τον εχθρό, άρχισε να διαχωρίζει τους καπετάνιους σε «πατριώτες» και «προδότες», ανάλογα με τους πολιτικούς σχεδιασμούς του.

Πολλοί οπλαρχηγοί διώχθηκαν ή συκοφαντήθηκαν με βάση την έως τότε αποδεκτή πρακτική των «καπακιών». Ορισμένοι προτίμησαν να περάσουν, έστω και προσχηματικά, στην πλευρά των Τούρκων, ανάμεσά τους ο Γεώργιος Βαρνακιώτης και ο Γ. Μπακόλας. Ο Γ. Καραϊσκάκης κατηγορήθηκε για εσχάτη προδοσία και στερήθηκε χωρίς δίκη όλων των βαθμών και των αξιωμάτων που κατείχε. Στο αποκορύφωμα αυτών των διώξεων, ο Οδ. Ανδρούτσος κατηγορήθηκε από τον Ιωάννη Κωλέττη και φυλακίστηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας, όπου βασανίστηκε και τελικά δολοφονήθηκε.

Καραούλι. Έργο του Θ. Βρυζάκη

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης υπήρξε ένας από τους κορυφαίους στρατιωτικούς ηγέτες που αναδείχθηκαν κατά την Ελληνική Επανάσταση. Γεννήθηκε κατά πάσα πιθανότητα στη Σκουληκαριά της Άρτας και η μητέρα του ήταν καλόγρια που εμόναζε στο μοναστήρι της Παναγίας στη Σκουληκαριά. Το γεγονός πως ήταν νόθος τον ακολουθούσε σε όλη του τη ζωή. Από μικρός επέλεξε την κλέφτικη ζωή και ανδρώθηκε στην αυλή του Αλή πασά. Έπασχε από φυματίωση, μια ασθένεια που κατά καιρούς του προκαλούσε σοβαρές και παρατεταμένες κρίσεις που του επέβαλαν να αποσύρεται από το προσκήνιο.

Από την αρχή της Επανάστασης συμμετείχε στις επιχειρήσεις στην περιοχή της Άρτας και των Τζουμέρκων. Στη συνέχεια συνήψε ευκαιριακή συμφωνία (καπάκια) με τους Οθωμανούς και ονομάστηκε καπετάνιος των Αγράφων, κάτι που δεν τον εμπόδισε να συμμετέχει ενεργά στις προσπάθειες λύσης της πρώτης πολιορκίας του Μεσολογγίου. Η παστούς Οθωμανούς τον οδήγησε ξανδρου Μαυροκορδάτου. Το Τούρκων στην ανατολική Στερεά τείχε στον δεύτερο εμφύλιο πόλε-Τον επόμενο χρόνο συμμετείχε εναντίον του Ιμπραήμ στην Πε-πέρασε εκ νέου στη Στερεά ως με επιμονή αλλά ανεπιτυχώς να δεύτερη πολιορκία του. Κατά τον παρότι βαριά ασθενής, ανέλαβε δυτική Στερεά. Κινήθηκε με μαε-βρουάριο να εξουδετερώσει όλες ριοχή, ανοίγοντας τον δρόμο για

Την άνοιξη του 1827, θρι-βρέθηκε επικεφαλής της μεγα-που συγκεντρώθηκε κατά την πολλές δυσκολίες, τη μάχη της απρόσκοπτη εκτέλεση των σχε-παρευρίσκεται σε κάθε αψιμαχία. Σε μια από αυτές, στις 22 Απριλίου 1827, τραυματίστηκε θανάσιμα και κα-τέληξε την επομένη. Το μέγεθος της απώλειάς του φάνηκε με την καταστροφή που ακολούθησε κατά τη μάχη του Αναλάτου, που είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση του επαναστατικού στρατοπέδου.

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης υπήρξε ένα γνήσιο τέκνο της εποχής του, ανδρώθηκε στην Ήπειρο του Αλή πασά και σφυρηλατήθηκε στις φλόγες του επαναστατικού Αγώνα. Αυθεντικός και χαρισματικός, καταξιώθηκε και ανήλθε χάρη στην αξία του. Ο μεγαλύτερος έπαινος προήλθε από τον εχθρό, καθώς ο Κιουταχής λίγο μετά το θάνατό του, δήλωνε πως, αν δεν είχε πεθάνει «τώρα θα ανέβαινε για τη Μακεδονία».

ρελκυστική τακτική του απέναντι σε δίκη με πρωτοβουλία του Αλέ-1824 εκστράτευσε εναντίον των Ελλάδα και στη συνέχεια συμμε-μο στο πλευρό της Κυβέρνησης. στις αποτυχημένες επιχειρήσεις λοπόννησο και στη συνέχεια γενικός αρχηγός. Προσπάθησε σώσει το Μεσολόγγι κατά τη χειμώνα των ετών 1826-1827, μια μακρόπνοη εκστρατεία στη στρία και κατάφερε μέχρι τον Φε-τις οθωμανικές δυνάμεις στην πε-την απελευθέρωση της Αθήνας. αμβευτής και αρχιστράτηγος, λύτερης στρατιωτικής δύναμης Επανάσταση και οργάνωσε, με Αθήνας. Για να εξασφαλίσει την δίων του ήταν αναγκασμένος να

Χρωμολιθογραφία με φανταστική απεικόνιση του Κατσαντώνη. Σ. Χρηστίδης, δεκαετία 1930.

Κατσαντώνης

Το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνης Μακρυγιάννης (1775-1809) και καταγόταν από το Πετροβούνι των Τζουμέρκων. Μεγάλωσε στα Άγραφα και η οικογένειά του ήρθε σε ρήξη με τον Αλή πασά λόγω της κλέφτικης δράσης του πατέρα του, Γιάννη. Ο Κατσαντώνης έδωσε πολλές μάχες χωρίς να ηττηθεί εναντίον των Τουρκαλβανών, κατανικώντας πολλούς ονομαστούς αξιωματούς, γεγονός που του εξασφάλισε αξιοζήλευτη φήμη. Χάρη στη φήμη αυτή έφτασε να αναγνωριστεί ως «γενικός αρχηγός των κλεφτών» στη δυτική Ελλάδα από τον Ιωάννη Καποδίστρια. Συνελήφθη βαριά ασθενής και οδηγήθηκε στα Ιωάννινα, όπου βασανίστηκε σκληρά και τελικά κατέληξε. Ο Κατσαντώνης είναι ένας από τους μεγαλύτερους προεπαναστατικούς ήρωες, ένας ικανός ηγέτης που εναντιώθηκε με μεγάλη επιτυχία στον Αλή πασά.

Γώγος Μπακόλας

«Χάριτες του χρωστάγει η πατρίς, ως λιοντάρι πολεμούσε και ως φιλόσοφος οδηγούσε». Με αυτά τα λόγια επαίνεσε τον Γώγο Μπακόλα (περ. 1770-1823) ο μετέπειτα στρατηγός Ιωάννης Μακρυγιάννης, που υπηρέτησε υπό τις διαταγές του ως απλός στρατιώτης. Καταγόταν από τη Σκουληκαριά της Άρτας και λίγα είναι γνωστά για τη ζωή του πριν το 1803, οπότε διορίστηκε αρματολός των Ραδοβιζίων. Γνωστός για τη γενναιότητα και τη σωφροσύνη του, πέτυχε κατά τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης μεγάλες νίκες, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει η αναχαίτιση μιας τουρκικής στρατιάς στον Σταυρό Θεοδωριάνων. Συμμετείχε στην ατυχή μάχη του Πέτα τον Ιούλιο του 1822, οπότε κατηγορήθηκε άδικα για προδοσία, με αποτέλεσμα να αποσυρθεί πικραμένος στη Σκουληκαριά, όπου και πέθανε.

Οι αδελφοί Κουτελίδα (ή Χωσεψίτη)

Ο Μήτρος (άγνωστο-1824) και ο Γιαννάκης (1784-1838) Κουτελίδας κατάγονταν από παλιά οικογένεια καπεταναίων. Ο Μήτρος ήταν αρματολός των Τζουμέρκων, όπως ο πατέρας του Νικόλαος και ο παππούς του Δημήτριος, και είχαν στενούς δεσμούς με τον Γ. Μπακόλα. Οι Κουτελιδαίοι ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας και πήραν μέρος σε όλες σχεδόν τις μεγάλες μάχες που δόθηκαν στα Τζουμέρκα και την Άρτα κατά τα δύο πρώτα χρόνια της Επανάστασης. Κατά τις μάχες αυτές αποκρούστηκαν οι τουρκικές στρατιές που προσπαθούσαν να περάσουν στη Στερεά Ελλάδα. Χαρακτηριστικό της δύναμης και του κύρους των Κουτελιδαιών είναι το γεγονός πως, παρά την επαναστατική τους δράση, κράτησαν το αρματολίκι τους μέχρι την απελευθέρωση του 1881.

Η Μονή του Σέλτσου και η θυσία των Σουλιωτών

Η Ιερά Μονή Σέλτσου, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, βρίσκεται στο χωριό Πηγές Άρτας -πρώην Βρεστενίτσα- και χρονολογείται στα 1697. Αποτελεί τόπο ιστορικό και τόπο μαρτυρίου, καθώς εκεί, το 1804, διαδραματίστηκε η λεγόμενη «Μάχη του Σέλτσου» κατά την οποία οι Σουλιώτες πολιορκήθηκαν επί τέσσερις περίπου μήνες από τις δυνάμεις του Αλή πασά.

Στο αποκορύφωμα του αγώνα του εναντίον των ανυπότακτων Σουλιωτών, που κρατούσε δεκαετίες, ο Αλή πασάς είχε πετύχει την αποδυνάμωσή τους, εκμεταλλευόμενος τις εσωτερικές τους έριδες και εφαρμόζοντας μακροχρόνιο αποκλεισμό. Τελικά, οι ευνοϊκοί όροι παράδοσης που πρότεινε οδήγησαν στην οριστική συνθηκολόγησή τους στις 12 Δεκεμβρίου 1803. Τέσσερις μέρες αργότερα, οι Σουλιώτες χωρίστηκαν σε τρεις φάλαγγες προς αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης. Η μία φάλαγγα με αρχηγό τον Φώτο Τζαβέλλα, έφτασε στην Πάργα και περαιώθηκε τελικά στην Κέρκυρα. Η δεύτερη φάλαγγα, υπό τον Κίτσο Μπότσαρη και τον Κουτσουνίκα, δέχτηκε αιφνιδιαστική επίθεση των Τούρκων στο Ζάλογγο και ακολούθησε σκληρή μάχη, με αποκορύφωμα την ηρωική πτώση των γυναικών του Σουλίου στη χαράδρα. Η τρίτη φάλαγγα, στην οποία προστέθηκαν όσοι διασώθηκαν από τη μάχη του Ζαλόγγου, με αρχηγούς τους Κίτσο και Νότη Μπότσαρη, προσπάθησε να φτάσει στο αρματολίκι των Αγράφων, όπου όμως δεν έγιναν δεκτοί από τους εντόπιους οπλαρχηγούς. Ως αποτέλεσμα, κατευθύνθηκαν προς τη Βρεστενίτσα κοντά στον Αχελώο ποταμό και εγκαταστάθηκαν στη Μονή Σέλτσου τα Χριστούγεννα του 1803.

Στη συνέχεια ο Αλή πασάς προσπάθησε να παρασύρει τους Σουλιώτες προς τα Ιωάννινα, δίνοντας διαβεβαιώσεις ότι οι παραβιάσεις είχαν γίνει εν αγνοία του και πως θα τιμωρούσε τους υπευθύνους. Παράλληλα, διέταξε δύο εμπειροπόλεμους αξιωματικούς του, τον Άγο Μπουχαρδιάρη και τον Μπεκήρ Τζογαδούρο να κινηθούν εναντίον τους. Προβλέποντας τις εξελίξεις οι Σουλιώτες στο Σέλτσο είχαν ήδη αρχίσει να συγκεντρώνουν εφόδια και να οχυρώνονται. Υπολογίζεται ότι οι ένοπλοι, άνδρες και γυναίκες, δεν ξεπερνούσαν τα 500 άτομα.

Στις 12 Ιανουαρίου του 1804 έφτασαν στην περιοχή περίπου 8.000 Τουρκαλβανοί, ενισχυμένοι και με τις δυνάμεις ορισμένων Ελλήνων οπλαρχηγών. Στις 15 Ιανουαρίου επιτέθηκαν εναντίον της Μονής, αλλά απέτυχαν και αποφάσισαν τον αποκλεισμό της. Η πολιορκία διήρκεσε τέσσερις μήνες, μέχρι τις 22-23 Απριλίου, οπότε οι Τούρκοι, μετά από προδοσία, κατόρθωσαν να καταλάβουν ένα εξωτερικό οχυρό και εισέβαλαν στο χώρο του μοναστηριού. Στη μάχη που ακολούθησε, οι Σουλιώτες κάμφθηκαν από την αριθμητική υπεροχή των εχθρών και οι περισσότεροι σκοτώθηκαν, εκτός από ορισμένους ονομαστούς που αιχμαλωτίστηκαν. Μεγάλος αριθμός από γυναικόπαιδα, για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων, γκρεμίστηκαν από κοντινό βράχο. Ελάχιστοι κατάφεραν να διαφύγουν και να φτάσουν τελικά στην Πάργα, όπου βρίσκονταν και οι άλλοι Σουλιώτες.

Φιλέλληνες με τις χαρακτηριστικές στολές τους

*General Karl,
Graf v. Norrmann.*

*Le Chef de Bataillon Dania,
Commandant le Bataillon Sacré des Français en Grèce*

Ο Φιλελληνισμός ήταν ένα ιδεολογικό ρεύμα που αναπτύχθηκε κυρίως στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε αυτόν εντάσσονταν άτομα που εμπνέονταν από φιλελεύθερα ιδεώδη, όπως διαδόθηκαν από τη Γαλλική Επανάσταση και εκδήλωναν έμπρακτα την υποστήριξή τους προς τον αγώνα των Ελλήνων το 1821, συγκεντρώνοντας χρήματα και εφόδια, οργανώνοντας δίκτυα υποστήριξης και τέλος συμμετέχοντας εθελοντικά στις επιχειρήσεις. Στην τελευταία περίπτωση επρόκειτο κυρίως για παλαίμαχους στρατιωτικούς των ναπολεόντειων πολέμων.

Η μάχη στο Πέτα δόθηκε στις 4 Ιουλίου του 1822, στο πλαίσιο της επιχείρησης που είχε καταστρώσει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος προκειμένου να ενισχύσει το στενά πολιορκούμενο Σούλι. Η ελληνική πλευρά αριθμούσε περίπου 3.000 άνδρες, μεταξύ των οποίων δύο τακτικές μονάδες, στις οποίες περιλαμβάνονταν και 93 Φιλέλληνες. Η διασταση απόψεων μεταξύ των επικεφαλής και η έλλειψη κατάλληλης ηγεσίας ήταν εμφανείς και είχαν ήδη οδηγήσει στην αποχώρηση από το ελληνικό στρατό-πεδο του Γεωργίου Καραϊσκάκη.

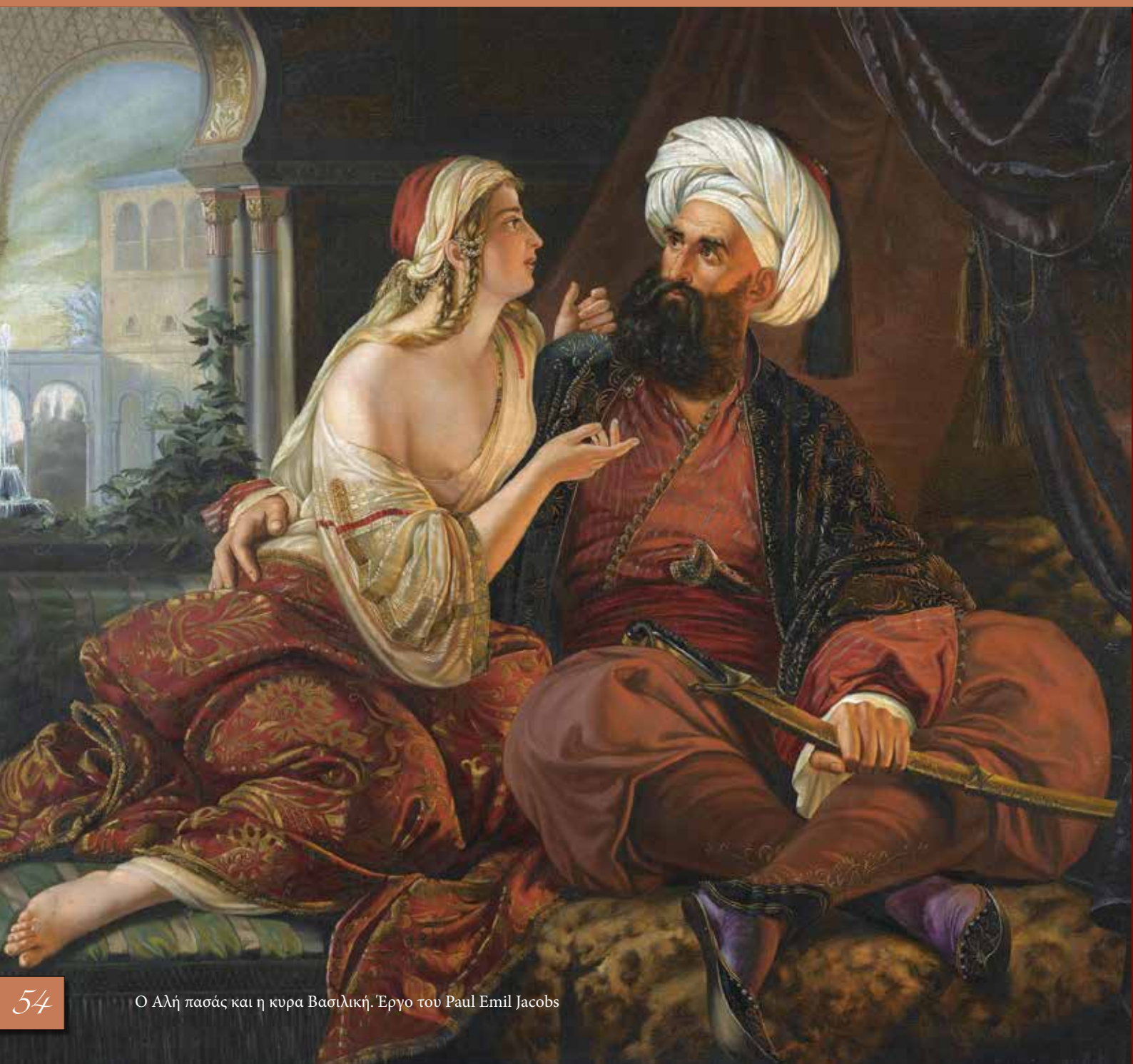
Παρόλο που οι τουρκικές δυνάμεις ήταν πολυάριθμες, περίπου 8.000 άνδρες, κατά τη πρώτη στάδια της μάχης η ελληνική παράταξη ανταποκρίθη-τους σοβαρές απώλειες. Όταν Τούρκων προωθήθηκε αναπά-γραμμών δημιουργήθηκε σύγ-οδηγήθηκαν σε ενστικτώδη μονάδες παρέμεναν στη θέση διαταγή. Ως αποτέλεσμα, οι τα-νες περικυκλώθηκαν, πολέμησαν νίστηκαν. Από τους Φιλέλληνες μόλις 25 κατόρθωσαν να διαφύγουν μαχό-μενοι. Μεταξύ των φονευθέντων ήταν οι Ιταλοί Pietro Tarella και Andrea Dania, ο Πολωνός Franciszek Mierzewski, ο Πρώσος W. Teichmann, ο Ελβετός Louis Chevalier και ο Γάλλος P. Mignac. Ο επικεφαλής των Φιλελλήνων, στρατηγός Karl Friedrich Leberecht von Normann-Ehrenfels, διέφυγε σοβαρά τραυματισμένος από το πεδίο της μάχης αλλά υπέκυψε τον Νοέμβριο του ίδιου έτους.

Η ήττα στο Πέτα ήταν η μεγαλύτερη για τους Έλληνες κατά το πρώτο στάδιο της Επανάστασης και οφείλεται κυρίως στη συμπαράταξη στρατιωτικών δυνάμεων με διαφορετικά χαρακτηριστικά, μεταξύ των οποίων υπήρχε δυσπιστία και ασυνεννοησία. Παρόλη τη μαχητική αξία τους, οι τακτικές μονάδες και οι Φιλέλληνες δεν μπορούσαν να εναρμονιστούν με τις πρακτικές των εντόπιων οπλαρχηγών, προτιμώντας να πολεμήσουν στην Επανάσταση όπως είχαν πολεμήσει στα ευρωπαϊκά πεδία των μαχών. Σε έναν πολύ διαφορετικό πόλεμο, στο Πέτα, πλήρωσαν ακριβώς τη γενναιότητα και την υψηλοφροσύνη τους.

δυνάμεις ήταν πολυάριθμες, πρώτα στάδια της μάχης η ελ-κε με ευκολία προκαλώντας όμως μια ολιγάριθμη ομάδα ντεχα μεταξύ των ελληνικών χυση και τα άτακτα σώματα υποχώρηση ενώ τακτικές τους, περιμένοντας κάποια κτικές μονάδες και οι Φιλέλλη-με γενναιότητα και μοιραία αφα-25 κατόρθωσαν να διαφύγουν μαχό-

Ιταλοί Pietro Tarella και Andrea Dania, ο

Ο Αλή πασάς και η κυρα Βασιλική. Έργο του Paul Emil Jacobs

Ο οριενταλισμός είναι ένα καλλιτεχνικό ρεύμα που αναπτύχθηκε στη δυτική Ευρώπη κατά τον 19^ο αιώνα. Αποτυπώθηκε κατά κύριο λόγο στις παραστατικές τέχνες και τροφοδοτήθηκε από τα ταξίδια πολλών καλλιτεχνών και διανοούμενων κυρίως στη Μέση Ανατολή. Πηγή έμπνευσης για τους δημιουργούς ήταν η μυστηριακή ατμόσφαιρα της Ανατολής, όπως γινόταν αντιληπτή από τους δυτικοευρωπαίους, τα πρωτότυπα θέματα, η ποικιλοχρωμία, και τα εξωτικά στοιχεία, όπως αποτυπώνονταν σε τοπία, οικοδομήματα, φυσιογνωμίες, καθημερινές πρακτικές, ακόμη και φορεσιές. Τα έργα του οριενταλισμού αντανακλούσαν τη φαντασιακή αντίληψη των δημιουργών και του κοινού για την Ανατολή, που ήταν πολύχρωμη, μυστηριώδης, αισθησιακή, πρωτόγονη στην πολυτέλειά της και απειλητική στη ραθυμία της. Το γεγονός πως πολλά από τα έργα ήταν αμιγώς φανταστικά ή και έρεπαν προς την υπερβολή, συνέτεινε στην παγίωση αρνητικών στερεοτύπων για τους πολιτισμούς της Ανατολής, που αντιμετωπιζόνταν ούτως ή άλλως με δυσπιστία ή και φόβο.

Στην προεπαναστατική Ήπειρο υπήρχε μια φυσιογνωμία που πληρούσε όλα τα κριτήρια ώστε να αποτελέσει προσφιλές θέμα στις ζωγραφικές αναπαραστάσεις που εντάσσονται στο ρεύμα του οριενταλισμού. Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων ήταν ένας ανατολίτης δυνάστης με έντονη προσωπικότητα και πολυτάραχο βίο. Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του, που συνδύαζε τις μεγάλες εμπνεύσεις με τα βίαια εγκλήματα, την τρυφή, τη μεγαλομανία, όπως και οι στενοί δεσμοί που διατηρούσε με τη Δύση, με το πλήθος των δυτικοευρωπαίων που εργάζονταν για αυτόν, τους ξένους διπλωμάτες που συναντούσε, τους περιηγητές που φιλοξενούσε και τις διπλωματικές σχέσεις που ανέπτυξε, ανεξάρτητα πολλές φορές από τις επιθυμίες της κεντρικής διοίκησης, είχαν ως αποτέλεσμα να αναπτυχθεί έντονο ενδιαφέρον γύρω από το άτομό του.

Ωστόσο, πέρα από τη μορφή του Αλή πασά, πλήθος άλλων έργων δημιουργήθηκαν στο πνεύμα του οριενταλισμού και αφορούσαν στην Επανάσταση και ειδικά στην περιοχή μας. Χαρακτηριστική αυτού του καλλιτεχνικού ρεύματος είναι επίσης η δημιουργία χρηστικών αντικειμένων που συνδύαζαν την πρακτικότητα με την έντονη διακόσμηση και τους συμβολισμούς. Σε αυτό το πλαίσιο την εποχή αυτή κατασκευάστηκαν ωρολόγια, σκεύη από πορσελάνη και άλλα μικροαντικείμενα που διακοσμούνταν με μικρογραφικές παραστάσεις σχετιζόμενες με την Ανατολή εν γένει αλλά και με την Επανάσταση. Στην περίπτωση αυτή εντοπίζονται διάφορα θέματα, όπως πολεμικές σκηνές και προσωπογραφίες των Ελλήνων πρωταγωνιστών της Επανάστασης, που απολάμβαναν, στις περισσότερες περιπτώσεις, τον σεβασμό και τη στήριξη των καλλιτεχνών στο πλαίσιο του Φιλελληνισμού.

Η φυγή των Παργινών. Έργο του Α. Callet

Αναχώρηση
Έλληνα
πολεμιστή

«Ελληνικά στρα-
τεύματα σε ενέδρα»

Έλληνες στη
μάχη

«Τούρκοι
αρπάζουν τις
γυναίκες και
τα παιδιά των
Ελλήνων»

Φιλελληνικές παραστάσεις σε σκεύη πορσελάνης

Ο Φιλελληνισμός, δηλαδή η έμπρακτη ή συναισθηματική συμπαράσταση προς τους αγωνιζόμενους Έλληνες, αναπτύχθηκε στην Ευρώπη κατά το διάστημα 1824 – 1830 και εκδηλώθηκε με διάφορες μορφές, με την οργάνωση διεθνώς σε ομάδες, υπό μορφή εταιρίας (société) ή κοιμιτάτου (comité), αλλά και με τη συμβολή σημαντικών προσωπικοτήτων του πνευματικού κόσμου. Μία από αυτές ήταν ο εικαστικός φιλελληνισμός, που έφερε στο προσκήνιο μια πλούσια παραγωγή έργων, φιλοτεχνημένων από ρομαντικούς Ευρωπαίους καλλιτέχνες, Γάλλους κυρίως, Άγγλους, Ιταλούς και Γερμανούς. Το φιλελληνικό θεματολόγιο αναπτύχθηκε γύρω από ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα, καθώς και από τη φρίκη και τα δεινά του πολέμου για τον άμαχο πληθυσμό.

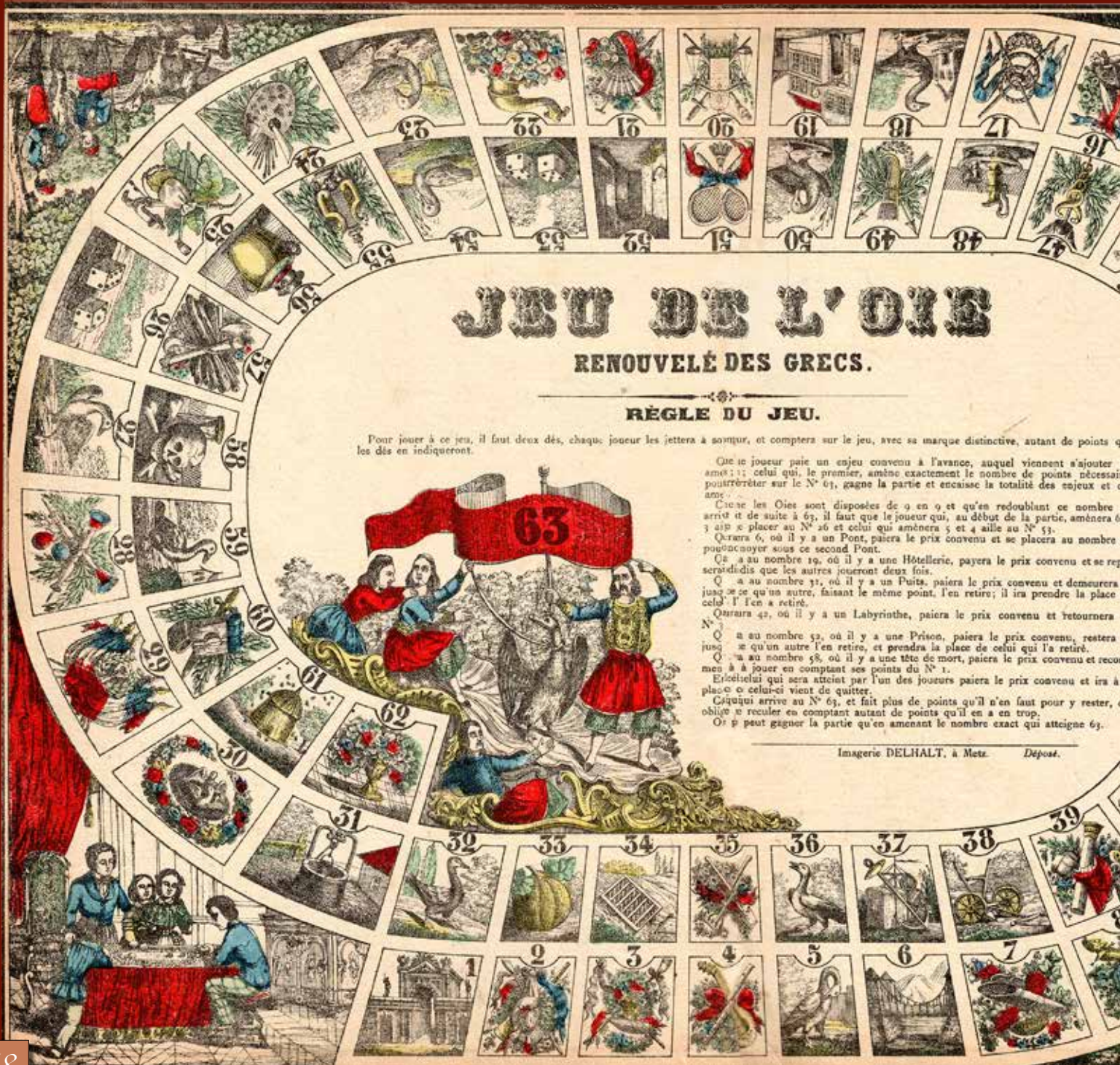
Μία ιδιαίτερη περίπτωση καλλιτεχνημάτων αφορά σε χρηστικά αντικείμενα κάθε είδους, διακοσμημένα με φιλελληνικές παραστάσεις, όπως σερβίτσια φαγητού ή τσαγιού, επιτραπέζια ωρολόγια, ανθοδοχεία, κηροπίηγια, φιαλίδια για αρώματα, χαρτιά ταπετσαρίας, κεντήματα, μελανοδοχεία, κοσμηματοθήκες, τραπουλόχαρτα και βεντάλιες. Πρόκειται για αντικείμενα με τα οποία οι φιλελληνικοί κύκλοι διατήρησαν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για την «Ελληνική Υπόθεση», εκθέτοντάς τα σε φιλελληνικές δημοπρασίες και υπαίθριες αγορές, μαζί με άρθρα στον Τύπο, με θεατρικές παραστάσεις, συνεστιάσεις, χορούς και μουσικές βραδιές.

Ανάμεσα σε αυτά τα αντικείμενα ξεχωρίζουν σειρές οικοσκευής από πορσελάνη, κυρίως πιάτων με αποτυπώσεις θεμάτων και ηρώων της Ελληνικής Επανάστασης. Πρόκειται για αντικείμενα μαζικής παραγωγής που προέρχονται από εργοστάσια πορσελάνης, βιομηχανίες οικιακών και διακοσμητικών ειδών που ανταποκρίθηκαν στην αυξανόμενη ζήτηση της αγοράς: γαλλικά (Choisy le Roi, Montereau, Toulouse), γερμανικά (Schramberg, Meissen) και σε μικρότερη κλίμακα ιταλικά (Treviso, Fontebasso). Συνήθως αποτελούσαν ένα πλήρες σετ φαγητού, ενώ εξαιρετικά σπάνια είναι και κάποια ανθοδοχεία και μελανοδοχεία με μορφές Ελλήνων οπλαρχηγών. Φαίνεται πως τα εργοστάσια κυκλοφορούσαν για κάθε θέμα 12 σειρές από πιάτα, των οποίων τα επιμέρους μοτίβα αποτελούσαν παραλλαγές του ίδιου θέματος. Ιδιαίτερη αίσθηση προκαλούν κάποια πιάτα που αποτυπώνουν δραματικές σκηνές αποχωρισμού (επιθανάτια στιγμή ηρώων, παιδομάζωμα, αναχώρηση του ήρωα για το πεδίο της μάχης) και άλλα με θέματα από τη σκληρή καθημερινότητα των κατοίκων της ελληνικής υπαίθρου (επίσκεψη σε τάφο ήρωα), μέσα από το πρίσμα ρομαντικής διάθεσης.

Η πλειονότητα αποτελείται από μονόχρωμα σκεύη στα οποία το κεντρικό θέμα αποτυπώνεται με μαύρο χρώμα σε υπόλευκη βάση, ενώ άλλα έχουν κίτρινη βάση και φυτική διακόσμηση, χωρίς ωστόσο να λείπουν και πιάτα υπόλευκης βάσης, διακοσμημένα με πλούσια και ζωηρά χρώματα. Η κατασκευή τους εντάσσεται στο πλαίσιο της διακίνησης και γνωστοποίησης των Ιδεών της Επανάστασης, αλλά κυρίως στοχεύει στην ευαισθητοποίηση του ευρωπαϊκού κοινού για τα δεινά των απλών κατοίκων της ελληνικής υπαίθρου. Όλα αυτά τα χρηστικά καλλιτεχνήματα αποδεικνύουν τη μεγάλη συγκίνηση και ιδεολογική φόρτιση που επικρατούσε στην Ευρώπη μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η οποία συνέβαλε τόσο στη διαμόρφωση της θετικής διεθνούς κοινής γνώμης, όσο και στην οικονομική ενίσχυση των αγωνιζομένων Ελλήνων.

Πορσελάνινο πιάτο με παράσταση
του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη

JEU DE L'OIE

RENOUVELÉ DES GRECS.

RÈGLE DU JEU.

Pour jouer à ce jeu, il faut deux dés, chaque joueur les jettera à son tour, et comptera sur le jeu, avec sa marque distinctive, autant de points qu'il en sortira. Les dés en indiqueront.

Que le joueur paie un enjeu convenu à l'avance, auquel viennent s'ajouter les points du premier, amène exactement le nombre de points nécessaires pour franchir sur le N° 63, gagne la partie et encaisse la totalité des enjeux et de l'apport.

Quand les Oies sont disposées de 9 en 9 et qu'en redoublant ce nombre on arrive à 63, il faut que le joueur qui, au début de la partie, amènera 63 soit placé au N° 26 et celui qui amènera 5 et 4 aille au N° 53.

Quand 6, où il y a un Pont, paiera le prix convenu et se placera au nombre 66 pour jouer sous ce second Pont.

Quand 19, où il y a une Hôtellerie, paiera le prix convenu et se retirera si dis que les autres joueront deux fois.

Quand 31, où il y a un Puits, paiera le prix convenu et demeurera jusqu'à ce qu'un autre, faisant le même point, l'en retire; il ira prendre la place de celui qui l'en a retiré.

Quand 42, où il y a un Labyrinthe, paiera le prix convenu et retournera au N° 1.

Quand 52, où il y a une Prison, paiera le prix convenu, restera jusqu'à ce qu'un autre l'en retire, et prendra la place de celui qui l'a retiré.

Quand 58, où il y a une tête de mort, paiera le prix convenu et recommencera à jouer en comptant ses points du N° 1.

Elle-même qui sera atteinte par l'un des joueurs paiera le prix convenu et ira à la place de celui qui vient de quitter.

Celui qui arrive au N° 63, et fait plus de points qu'il n'en faut pour y rester, oblige à reculer en comptant autant de points qu'il en a en trop.

On ne peut gagner la partie qu'en amenant le nombre exact qui atteint 63.

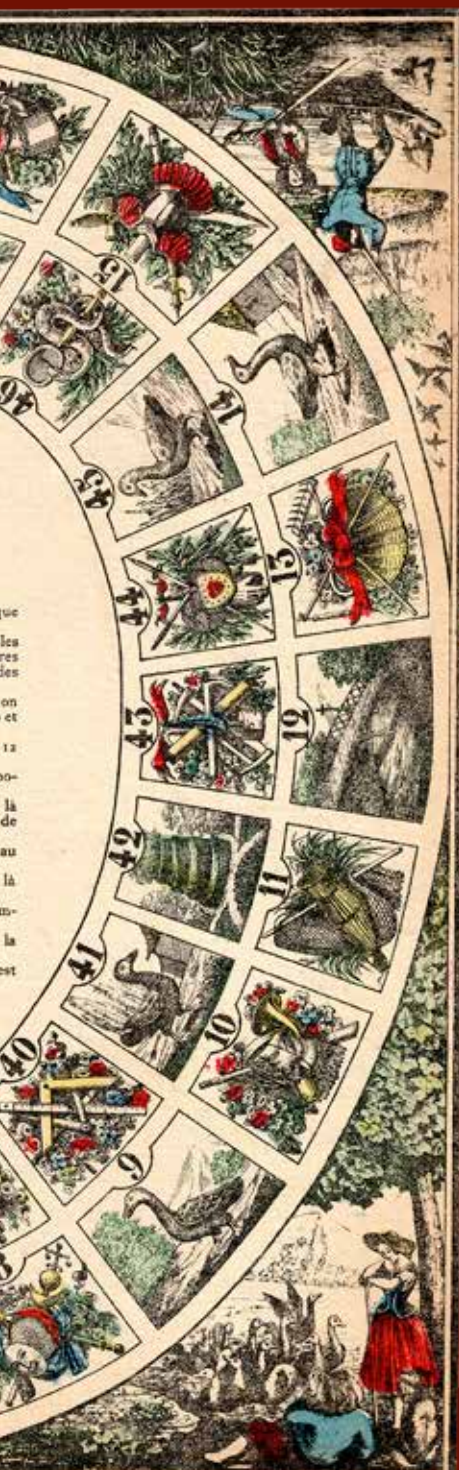
Imagerie DELHALT, à Metz. Déposit.

Γαλλικό επιτραπέζιο παιχνίδι με μορφές της Επανάστασης

Το «Jeu de l'Oie» (Παιχνίδι της χήνας) είναι ένα επιτραπέζιο παιχνίδι που επινοήθηκε στην Ευρώπη, κατά πάσα πιθανότητα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Αποτελείται από 63 τετράγωνα-θέσεις σε σπειροειδή διάταξη και με πλούσια κατά κανόνα εικονογράφηση. Ο παίκτης κινείται σύμφωνα με τα αποτελέσματα που φέρνουν δύο ζάρια, με σκοπό να φτάσει στο τελευταίο τετράγωνο που βρίσκεται στο κέντρο.

Ο αρχικός τίτλος της γαλλικής παραλλαγής του παιχνιδιού ήταν «Jeu de l'Oie, Renouvelé des Grecs» (Το παιχνίδι της χήνας, ανανεωμένο από τους Έλληνες). Η απόδοση της «ανανέωσης» του παιχνιδιού στους Έλληνες δεν σήμαινε ότι είχαν οι ίδιοι κάποια σχέση με αυτό. Θεωρείται πως οφείλεται στο αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον Ελληνισμό, όπως είχε διαμορφωθεί από τα πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής ή ακόμη και σε ένα προωθητικό τέχνασμα των εμπόρων, που ήθελαν να ανανεώσουν τη μορφή ενός γνωστού από παλιά παιχνιδιού.

Ως αποτέλεσμα, κατά τον 19^ο αιώνα κυκλοφόρησαν στη Γαλλία παραλλαγές του «παιχνιδιού της χήνας» που απεικόνιζαν αγωνιστές της Επανάστασης, αποτυπώνοντας το φιλελληνικό πνεύμα της εποχής αλλά και την επιρροή του ρεύματος του Οριενταλισμού.

Παραλλαγή του παιχνιδιού με αναφορά στους Έλληνες

Λειόκανο εμπροσθογεμές τουφέκι (καριοφίλι)

Εμπροσθογεμές τουφέκι ραβδωτής κάνης (σισανές)

Πιστόλες με περίτεχνη διακόσμηση

Θήκη σέλας για πιστόλες

Μήτρα για την
παρασκευή βολιών

Σπάθη τύπου σαμσίρ

Τα εκθέματα από τη συλλογή Φώτη Ραπακούση

Ωρολόγια και
αγαλματίδια με
φιλελληνικά θέματα

Ασημένιες πόρπες

Πουγκί
με χρυσά
νομίσματα

Μελανοδοχείο
(καλαμάρι) ταξιδίου

Επιστολή του Μανώλη Τομπάζη

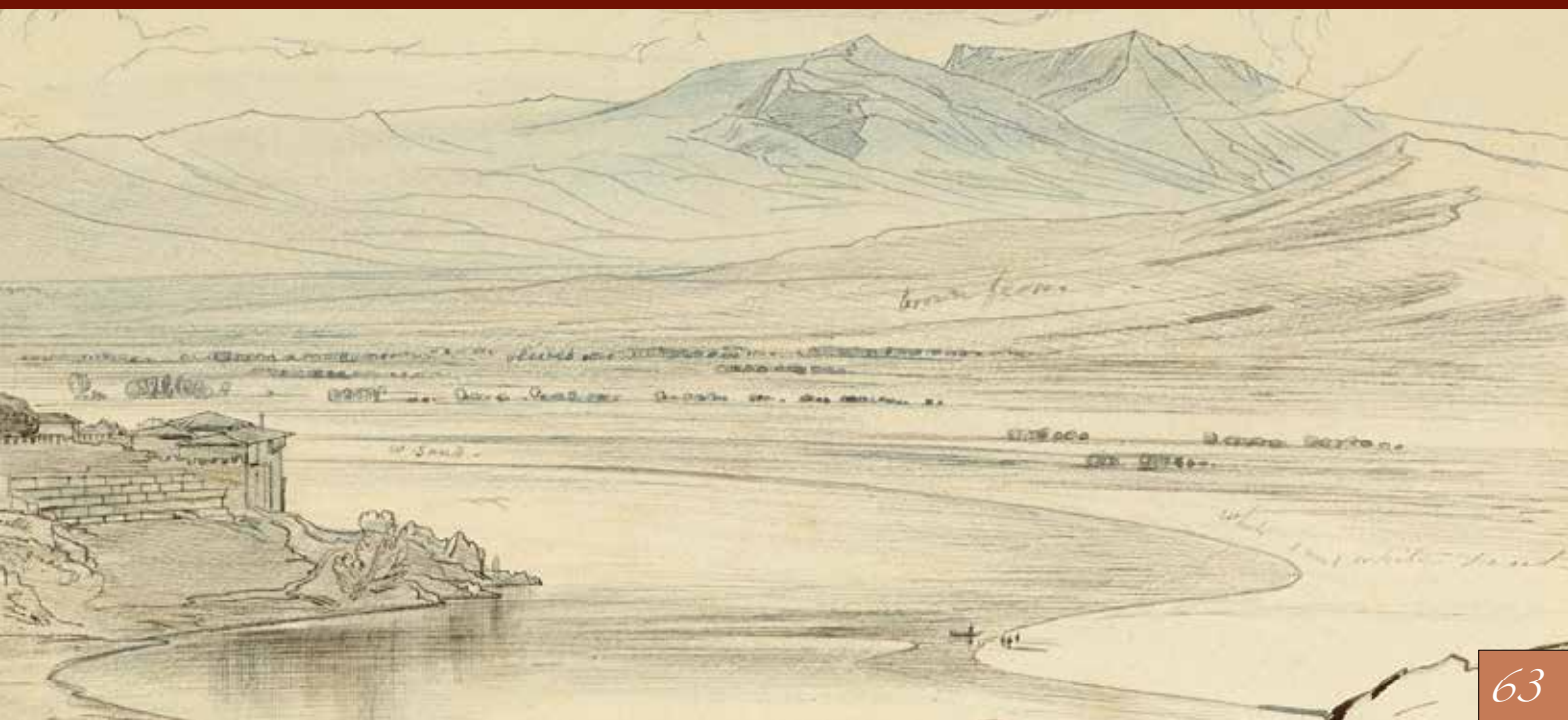
Ο Φώτης Ραπακούσης είναι ένας διακεκριμένος συλλέκτης που το ενδιαφέρον του εστιάζεται κυρίως στην όψιμη οθωμανική περίοδο. Κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια έχει συγκεντρώσει έναν εντυπωσιακό αριθμό κειμηλίων, στα οποία περιλαμβάνονται όπλα, κοσμήματα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, έργα τέχνης, παραδοσιακές φορεσιές κ.ά. Μέρος της συλλογής εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο Αλή Πασά και Επαναστατικής Περιόδου, που βρίσκεται στο Νησί της λίμνης των Ιωαννίνων. Στο πλαίσιο της έκθεσης παρουσιάζονται επιλεγμένα αντικείμενα από τη συλλογή του Φ. Ραπακούση, τα οποία είχε την ευγενή καλοσύνη να μας παραχωρήσει. Πρόκειται για καριοφίλια, πιστόλες, γιαταγάνια, εγχειρίδια, εξαρτήματα οπλισμού, κοσμήματα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, τέχνηρα και πιάτα με φιλελληνικό περιεχόμενο, καθώς και σπάνια γραπτά κειμήλια, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ένα αυθεντικό χειρόγραφο της Προκήρυξης της Επανάστασης του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

Περιεχόμενα

Πρόλογος της Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού.....	6
Χαιρετισμός Αντιπεριφερειάρχη Άρτας.....	8
Χαιρετισμός Δημάρχου Αρταίων.....	9
Η Άρτα το 1821 Έμποροι, τεχνίτες, εταιριστές, επαναστάτες	10
Arta in 1821 <i>Merchants, craftsmen, conspirators, revolutionaries</i>	12
Narda. Πριν την Επανάσταση του 1821	15
Το Κάστρο της Άρτας στις αρχές του 19 ^{ου} αιώνα.....	18
Μαρτυρίες για το Κάστρο της Άρτας κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο	20
Η Άρτα μέσα από τις περιγραφές των περιηγητών	22
Τα λιμάνια της Άρτας.....	25
Ο δρόμος από το λιμάνι της Σαλαώρας στην Άρτα	26
Ο Νικόλαος Σκουφάς και η Φιλική Εταιρεία	29
Χειρόγραφο της επαναστατικής Προκήρυξης του Αλέξανδρου Υψηλάντη.....	30
Ο Ιωάννης Μακρυγιάννης στην Άρτα.....	32

Η μάχη της Άρτας (Νοέμβριος 1821).....	35
Η μάχη στο Μαράτι.....	39
Τα «οχυρά» της πόλης.....	41
Οι Κλέφτες και οι Αρματολοί στα Τζουμέρκα και την περιοχή του Ραδοβιζίου.....	42
Τα «καπάκια».....	45
Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης (1782-1827)	47
Ονομαστοί οπλαρχηγοί.....	49
Η Μονή του Σέλτσου και η θυσία των Σουλιωτών	51
Οι Φιλέλληνες στη μάχη στο Πέτα	53
Επανάσταση και Οριενταλισμός	55
Φιλελληνικές παραστάσεις σε σκεύη πορσελάνης.....	57
Γαλλικό επιτραπέζιο παιχνίδι με μορφές της Επανάστασης	59
Τα εκθέματα από τη συλλογή Φώτη Ραπακούση.....	61
Συντελεστές της Έκθεσης	64

Συντελεστές της Έκθεσης

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας

Ιδέα, επιστημονική επιμέλεια,
συντονισμός, σχεδιασμός έκθεσης

Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, Δρ αρχαιολόγος
Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας

Συντονισμός εργασιών έκθεσης

Θεοδώρα Κοντογιάννη, αρχαιολόγος
Τμηματάρχης Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων και Μουσείων

Οργάνωση

Αριστείδης Βάσιος, αρχαιολόγος

Κείμενα

Γιάννης Κωτσοκώστας, αρχαιολόγος, ιστορικός MSc

Ψηφιακή σχεδίαση εποπτικού υλικού,
σχεδιασμός έκθεσης

Γιάννης Παπαλέξης, πολιτικός μηχανικός

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων

Βασιλική Γαλάνη, αρχαιολόγος

Επίβλεψη εργασιών

Φώτης Βάσσης, πολιτικός μηχανικός

Τεχνική υποστήριξη

Κωνσταντίνος Ύψηλός, συντηρητής
Αικατερίνη Γκικόκα, συντηρήτρια
Πηνελόπη Κίτσιου, αρχαιολόγος, συντηρήτρια

Διοικητική/Λογιστική υποστήριξη

Ηλίας Βλάχας, Τμηματάρχης Διοικητικής
και Οικονομικής Υποστήριξης
Ελένη Μαντζούτσου
Σπυρίδων Σκαμνέλος
Καλλιόπη Καπόλου
Ευσταθία Καλαμπόκη

Στη διοργάνωση της έκθεσης συνέβαλαν οι

Κωνσταντίνος Κατσίκης, Δρ αρχαιολόγος, Μαρία Νιάρου, αρχαιολόγος MSc
Αθανάσιος Αρκουμάνης, αρχαιολόγος MSc, Δημήτριος Κατσούλης, αρχαιολόγος MSc
Λάμπρος Νούτσος, αρχαιολόγος MSc

Ευχαριστούμε θερμά τους:

Μουσείο Αλή Πασά και Επαναστατικής Περιόδου
κ. Φώτη Ραπακούση, συλλέκτη
για την παραχώρηση των εκθεμάτων

Περιφέρεια Ηπείρου
κ. Αλέξανδρο Καχριμάνη, Περιφερειάρχη Ηπείρου
κ. Οδυσσέα Πότση, Αντιπεριφερειάρχη Πολιτισμού, Νεολαίας,
Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης
για τη γενικότερη υποστήριξη

Δήμο Αρταίων
κ. Χρήστο Τσιρογιάννη, Δήμαρχο Αρταίων
για την οικονομική υποστήριξη

Δήμο Κόνιτσας
κ. Νικόλαο Εξάρχου, Δήμαρχο Κόνιτσας
για την παραχώρηση των προθηκών της έκθεσης

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Επιμέλεια-συντονισμός	Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, Δρ αρχαιολόγος Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας
Κείμενα	Πάννης Κωτσοκώστας, αρχαιολόγος, ιστορικός MSc
Ψηφιακή σχεδίαση εντύπου	Πάννης Παπαλέξης, πολιτικός μηχανικός
Φιλολογική επιμέλεια κειμένων	Βασιλική Γαλάνη, αρχαιολόγος
Φωτογράφιση εκθεμάτων	Κωνσταντίνος Υψηλός, συντηρητής

Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας ♦ 2021